

HARPUTLU YÛSUF ŞÛKRÎ'NİN *NESÂYİH* (NASİHATLAR)İ*

Nesâyih of Yûsuf Şükrî From Harput

Âdem CEYHAN**

Tuğba AYDOĞAN***

Hilal CIRCIR****

ÖZ

Klasik Türk Edebiyatında 11. asırdan 20. asır başlarına kadar telif veya tercüme yoluyla onlarca nasihatname meydana getirildiği bilinmektedir. İfade biçimlerine göre “manzum” ve “mensur” olarak ele alınabilecek bu tür eserler, muhtevaları yönünden ahlâk kitaplarımız arasında mütalâa edilir. Hemen hemen hepsi esas itibarıyla İslâm kültürü dairesinde ortaya konan nasihatnamelerde inanç, ibadet, ahlâk, âdâb konuları hakkında bilgi ve öğütler verilir; ilimler, sanatlar, meslekler hakkındaki düşünceler dile getirilir; kısacası hayata ve insana dair her mesele söz konusu edilebilir.

19. asır Osmanlı âlim ve suflerinden Harputlu müderris Yûsuf Şükrî'nin H. 1276/M. 1860 yılından sonra meydana getirdiği anlaşılan *Nesâyih* (Nasihatlar) da söz konusu eserlerin mensur olanları arasında yer alır. Yazar, eserinde Müslüman sultana itaatin gerekliliği, dine aykırı emirlere boyun eğilmeyeceği, adaletle hükmetme mükellefiyeti, suçluların cezalandırılması, padişahın yardımcılarında ve diğer resmî işlerde istihdam edilecek kişilerde bulunması lüzumlu meziyetler, Emevî,

* Makalenin Geliş Tarihi: 28 Ocak 2015.

Makalenin Kabul Tarihi: 07 Nisan 2015.

** Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa, e-mail: ceyhanadem@hotmail.com.

*** Araş. Gör. Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa, e-mail: tu_aydogan@hotmail.com.

**** Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi.

Abbasî ve Osmanlı devletlerinin İslâm tarihindeki yerleri, her hükümdar için bir doğru yol gösterici rehberin olması lâzım geldiği, Hâşimî (seyyid) olma yönleri, hayırlarıyla anılan üç tarihî şahsiyet gibi konular hakkında bilgi vermektedir.

Kitapçık “*Nesâyi*h” adını taşımakla birlikte, ağırlıklı olarak içine aldığı mevzular yönünden siyasetname sayılabilecek bir metindir. Yûsuf Şükrî, sayılan konulara ait fikir ve tavsiyelerini daima Kur’ân ayetlerine ve Hz. Peygamber’in hadislerine dayandırır. Onun irfanî yönü de eser boyunca kendisini gösterir. Bu çalışmada yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra nasihatnâmesinin metni, iki yazma nüshasına dayanılarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yûsuf Şükrî, *Nesâyi*h, Harput, el yazması, nasihatname, mensur, ahlâk kitapları

ABSTRACT

It is known that tens of religious advisories were created via compilation or translation in Classical Turkish Literature from 11th century to the early 20th century. Literary Works of such type with which can be dealt as “poetic” and “prose” according to their explanandum, are considered between our ethical books regarding their contents. Information and advices about the subjects of belief, worship, and ethics, moral are given in religious advisories nearly all of which are put forward within the framework of Islam Culture in essence. Thoughts about sciences, jobs are mentioned. In short, any subject about the life and human can be mentioned.

*Nesâyi*h which has been understood that Muderris Yûsuf Şükrî from Harput, one of 19. Century Ottoman scientists and sufis created it after M. 1276/ C. 1860, is among the mentioned literary works which are prose. The writer gives information about the subjects such as necessity to obey Muslim Sultan, not obeying instructions contrary to the religion, obligation of domination with justice, punishing criminals, necessary qualifications which must be on Sultan Deputies and on those to be employed in other official duties, Places of Emevi, Abbasid and Ottoman States in the history of Islam, that a guide is necessary for each emperor who shows the correct way, ways of becoming Hâşimî (sayyid), three historical people referred to with their charities. Although the booklet bears the name of *Nesâyi*h, it is a text which can be counted as political advisory in terms of subjects it heavily includes. Yûsuf Şükrî bases his opinions and advices on the verses of Qur’an and sayings of His Holiness Prophet. His educational aspect shows itself during the work. In this study, after the information about the life and works of the writer was given, text of his religious advisory was presented by taking two manuscript copies as a basis.

Key words: Yûsuf Şükrî, *Nesâyi*h, Harput, manuscript, nasihatname, prose, morality books.

Giriş

Bilindiği üzere dilimizde “öğüt” manasına gelen Arapça “nasîhat” kelimesi, *Kâmûs Tercümesinde* şöyle izah edilir: “Nasîhat -ki öğüde denir- ismdir, mansûhun lehin dünyevî ve uhrevî bi'l-cümle hayrını irâdeden ibâretidir. Vecîz esmâdandır; cem'iyet-i maânîyi mutazammın bir kelimedir. Felâh lafzı gibi dünyâ ve uhrâ hayrını ecma' olmağla kelâm-ı Arab'da adili yokdur.”¹ Görüldüğü üzere, bu açıklamada nasihatın, nasihat edilen kimsenin dünya ve ahirete ait bütün iyiliğini istemeyi ifade ettiği, özlü isimlerden olduğu, birçok manayı içine aldığı, “felâh” (kurtuluş) kelimesi gibi dünya ve ahiret hayrını çok toplayıcı olduğundan Arapçada benzerinin bulunmadığı anlatılmaktadır. Aynı ismin Farsçadaki karşılığı ise “pend”dir. Lügatlerimizde Arapça “nasîhat” ismi, onun Türkçe mukabili (öğüt), Farsça'daki karşılığı (pend) yahut bazan da “ihtâr, mev'iza, vaaz” gibi Arapça eş manaları verilerek tarif edilir. Meselâ, *Lügat-ı Remzî*'de bu kelime şöyle tarif edilmiştir: “Nasîhat: a. Nush ve nasâhatden isimdir, öğüde denilir. Cem'î nesâ'ih. Fârisîde pend derler. Ve akıl öğretmek, öğüt vermek.”² Aynı ismin, *Lehce-i Osmânî*'de şu şekilde tarif edildiği görülür: “Öğüt, pend, ihtâr, va'z.”³ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*'de söz konusu kelimenin ism-i müennes, Arapça ve çokluk şeklinin “nesâ'ih” olduğunu kaydettikten sonra, “öğüt, nush, pend, mev'iza” manalarına geldiğini belirtir.⁴

Âlim, mutasavvıf, filozof, idareci, şair ve yazar gibi çeşitli kişilerin çocukları, talebesi, müridleri, idare ettiği halk, emri altında bulunan askerler vb. değişik muhataplarına hitaben verdiği öğütleri içine alıcı eserlere “nasîhatnâme” veya “pendnâme” denir. Arap, Fars ve Türk edebiyatı tarihinde bu türde çok sayıda eser meydana getirildiği malûmdur. İslâmî Türk edebiyatının bilinen en eski eserleri olan *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-hakâyık*, birer nasîhatnâme olarak da kabul ve mütalâa edilebilir. Anılan eserlerin yazıldığı 11 ve 12. asırdan 20. asra kadar telif yahut tercüme yoluyla ortaya konan manzum nasîhatnamelerin sayısı onlarca, bu sayıya mensur olanlar ilâve edildiğinde yüzü aşkın denebilecek denli büyük bir yekûn tutar. Söz konusu eserlerin bir kısmı doğrudan doğruya “nasîhatnâme” veya “pendnâme” adını taşımasa da muhteva yönünden bu türe dahil edilir. Çünkü bahis mevzuu metinlerde asıl maksat, muhataplara çeşitli konular hakkında bilgi ve öğüt verilmesi, “iyi” ve “doğru” kabul edilen işlerin telkin edilmesi, birtakım tavsiyelerde bulunulmasıdır.

İslâm kültürü tesiri altında meydana getirilen nasîhatnamelerde, fikir ve tavsiyeler, denebilir ki, ekseriyeti itibarıyla *Kur'ân* ve hadis gibi İslâm'ın temel kaynaklarına dayanır. Ayrıca şair veya yazarın, muhataplarına öğütler verirken, başka şahsiyetlerin eserlerinden, kendi hayat tecrübeleri ve gözlemlerinden, çeşitli hikâyelerden, Arap, Fars, Türk atasözlerinden faydalandığı da sıkça görülür. Nasîhatname

¹ Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi (el-Okyânüsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-mubât)*, İstanbul. 1268/1852, C. 1, s. 526-27.

² Hüseyin Remzi, *Lügat-ı Remzî*, 1305 (1887-88), C. 2, s. 858.

³ Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, 1306 (1888-89), 2. Cüz, s. 1420.

⁴ Ş. Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersââdet 1318/1902, C. 2, s. 1462.

türünde yazılmış olan eserlerden, cemiyetin kültürel ve zihnî değişimini, zaman içinde ortaya çıkan anlayış farklarını takip etmek de mümkündür.

Söz konusu eserler, hâkim vasıflarına göre “dinî nasihatnameler, tasavvufî nasihatnameler, sosyal hayatla alakalı nasihat-nameler, çeşitli ilim dallarıyla ilgili nasihatnameler” olmak üzere kategorilere ayrılarak incelenebilir. Ancak çok defa aynı eserde bu dört konunun ortak olarak işlendiği de görülür.⁵ Keykâvus’un *Kabusnâme*’si, Attâr’ın *Pendnâme*’si, Nâbî’nin *Hayrînâme*’si, Sünbülzade Vehbî’nin *Lutfiyye*’si, bu tür didaktik eserlerin Fars ve Türk edebiyatındaki birkaç tanınmış örneğidir. Denebilir ki, bilhassa Attâr’ın *Pendnâme*’si, nasihatnamelerin edebiyatımızda bir tür olarak ortaya çıkmasında kayda değer bir tesiri olmuştur. Asırlar boyunca muhtelif Türk edebî şahsiyetinin bu eseri tercüme veya şerh etmesi de onun gördüğü rağbetin işaretleri arasındadır.⁶

Edebiyat tarihimizde nasihatnameler, anlatış tarzı yönünden nazım, nesir veya nazım-nesir karışık olarak üç şekilde kaleme alınmıştır. Bu tür metinlerden biri de 19. asır Osmanlı âlim, mutasavvıf, şair ve yazarlarından Harputlu müderris Yûsuf Şükrî’ye aittir. Onun mensur nasihatnâmesini tanıtip sunmadan önce hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

Yûsuf Şükrî kimdir?

Harputlu Yusuf Şükrî’nin hayatının safhaları hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Bu konuda Fatîn Efendi’nin H. 1271/ M. 1855’de İstanbul’da tab’ edilmiş *Hâtimetü’l-eş’âr* adlı tezkiresiyle İbnü’l-Emîn Mahmud Kemâl’in ona zeyl (ek) olarak yazıp 1930-1942 yıllarında yine İstanbul’da bastırıldığı *Son Asır Türk Şairleri*’nde bilgi bulunmamakta; ancak *Sicill-i Osmânî*, *Hediyetü’l-ârifîn...⁸*, *İzâbu’l-meknûn...⁹*, *Osmanlı Müellifleri*¹⁰, *Mu’cemü’l-matbû’âtî’l-Arabîyye ve’l-muarrebe*¹¹, *Mu’cemü’l-müellifîn*¹² gibi Türkçe ve Arapça biyografik, bibliyografik kaynaklarda birkaç cümleden ibaret malûmat yer almaktadır. Onun, anılan ilk iki eserde söz konusu edilmemesinin sebepleri, denebilir ki, ömrünün takriben son yirmi yılının devlet merkezi İstanbul’a uzak sayılabilecek bir şehirde (Medîne’de) geçmiş olması, ayrıca şairliğinden ziyade yüksek (İslâmî) ilimlere ve mantık gibi alet ilimlerine ait eserleriyle tanınmış bulun-

⁵ Mahmut Kaplan, “Manzum Nasihatnamelerde Yer Alan Konular”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2001, Sayı 9, s. 133.

⁶ Mahmut Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye yayını, Ankara 2002, C. 11, s. 791-92.

⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî yâhud Tezkire Meşâbir-i Osmânîyye*, Matbaa-i Âmire, [1315/1898], C. 4, s. 675.

⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn esmâ’ü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal- Avni Aktuç, İstanbul 1955, C. 2, s. 570.

⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâbu’l-meknûn fi’z-zeyl ‘alâ Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1945-47, C. 1, s. 584, C. 2, s. 22.

¹⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333/ 1915, C. 2, s. 57.

¹¹ Yûsuf İlyân Serkis, *Mu’cemü’l-matbû’âtî’l-Arabîyye ve’l-muarrebe*, 1346/1928, Mısır, C. 1, s. 819.

¹² Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn: Terâcimü musannifî’l-kütübi’l-Arabîyye*, Beyrut, 1414/ 1993, C. 4, s. 164.

masıdır. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*¹³ ile *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*¹⁴ndeki kısa bilgi de İshak Sunguroğlu'nun (1888-1976) *Harput Yollarında* adlı kitabından nakledilmiş olup Şükri Yûsuf Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında kendi yazdıklarını da andığımız biyografik-bibliyografik kaynaklardaki bilgileri de tamamen derleyemediği için, noksan ve yanlışlar taşımaktadır. Hâlbuki yukarıda belli-başlıları sayılan biyografik kaynaklara ilâveten, Harputlu Yusuf Şükri'nin basılmış eserlerinde ve basılmamış hacimli kitabında hayatı hakkında bazı sınırlı bilgiler yer alır. Son yıllarda, bahis konusu Harputlu âlim ve eserlerine dair, bilhassa memleketinde bulunan Fırat Üniversitesinde yüksek lisans semineri ve yüksek lisans tezi seviyesinde çeşitli akademik çalışmalar da yapılmıştır: Kenan Şeker, onun *Rumûzû't-tevhîd* adlı kitabını yüksek lisans semineri konusu olarak günümüz Türkçesine çevirip değerlendirmiş¹⁵; İbrahim Saylan eserlerini hadis ilmi yönünden incelemiştir¹⁶; H. Hüseyin Çeloğlu ise felsefî görüşlerini tesbit etmeye çalışmıştır.¹⁷ Yazarın kendi eserleri başta olmak üzere, saydığımız bu neşriyat, mahallî yayın ve akademik çalışmalara dayanarak onun hâl tercümesini şöyle yazabiliriz:

Yûsuf Şükri, daha ziyade İslâmî ilimlere dair eserleriyle tanınan bir müderris, mutasavvıf ve yazardır. Hangi tarihte doğduğu bilinmeyen Yûsuf, Osman adlı bir kişinin oğludur. Baba tarafından dedelerinin isimleri, Mustafa ve Feyzullah'tır.¹⁸ Onun "Falcioğulları" diye bilinen meşhur bir aileye mensup olduğu¹⁹ ve Harput'un Hüseyin köyünde (Elazığ'ın Ulukent mahallesinde) doğduğu²⁰ nakledilir. Bazı Arapça eserlerde "Harputî" nisbesinden sonra kayıtlı "el-Hanefî"²¹ kelimesi, amelî mezhebini göstermektedir.

Çocukluk çağından beri Hz. Peygamber'e samimi sevgi besleyen Yûsuf, onun dostlarından sayılmak ümidiyle birçok vakitte hadislerini, ahlâkını, davranışlarını araştırmıştır. Hz. Muhammed'in soyu hakkındaki eserinin başında kendi mazisine dair verdiği şu bilgi, hayatının ilk zamanlarından itibaren İslâmî ilimlerle alâkalı olduğunu göstermektedir: "Bu abd-i hakîr-i müznib, âvân-ı hadâset ve zamân-ı sabâvetden beri kutb-ı felek-i hidâyet ve mihver-i gerdûn-ı kerâmet, ser-tâc-ı Risâlet hazretlerinin ²² المرء مع من احب müsted'âsınca idâd-ı ehîbbâsından add olunmak recâsiyle dâ'imâ mihr ü muhabbetlerini hırz-ı cân ve ihlâs ve irâdetlerini genc-vâr

¹³ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayını, İstanbul 1998, C. 8, s. 185.

¹⁴ *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM yayını, Ankara, 2007, C. 8, s. 128.

¹⁵ Kenan Şeker, *Yusuf Şükri Harputî'nin 'Rumûzû't-Tevhîd' Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2006, yüksek lisans semineri. (Bu çalışmanın bir suretini, ricamız üzerine temin edip tarafımıza ulaştıran İlyas Kayaokay'a teşekkür ederiz).

¹⁶ İbrahim Saylan, *Yûsuf Şükri Harputî ve Eserlerinin Hadîs Açısından Değeri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, Elazığ 2008.

¹⁷ H. Hüseyin Çeloğlu, *Harputlu Yusuf Şükri Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Felsefî Görüşleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, Elazığ, 2013.

¹⁸ *Nâmûsü'l-âkân ale'l-Burbân*, İstanbul, Kadirga Limanında Litografya destgâhı, 1274/ 1858, s. 243.

¹⁹ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul 1959, C. 2, s. 283.

²⁰ Fikret Memişoğlu, *Harput Divanı*, Elazığ Kültür Derneği yayını, Elazığ 1995, s. 7.

²¹ Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e., C. 2, s. 570; Ömer Rızâ Kehhâle, a.g.e., C. 4, s. 164.

²² "Kişi sevdiğiyle beraberdir." (*Buhârî*, "Âdâb", 96; *Müslim*, "Birr", 165).

derûn-ı dilde nihân etmiş idi ve ekser-i evkâtda ahbâr-ı hikmet-şîârların tefahhusda tek ü pû ve şemâ'îli ve etvâr-ı hidâyet-âsârların tecessüsde cüst ü cû edip..."²³

İshak Sunguroğlu, Yûsuf Şükri'nin "...Harputlu meşhur Hacı Abdurrahman Ef. den ilmî icazet aldıktan sonra Vefa medresesi müderrisliğine tâyin edilmiş" olduğunu yazar.²⁴ Fakat Yûsuf bin Osmân el-Harputî, *Şerhu Usûli'l-badîs* adlı Arapça eserinin sonunda bizzat anlattığına göre, gençliğinde Mısır'da Câmîü'l-ezher'in yakınında on iki sene ikamet etmiş ve çeşitli âlimlerden hadis, tefsir gibi İslâmî ilimleri tahsil etmiştir.²⁵ Daha sonra Anadolu'ya döndüğü anlaşılan Harputlu, bir müddet İstanbul'da Şeyh İbn Vefâ Medresesi'nde dinî ilimlerin öğretilmesiyle meşgul oldu. Sabahleyin Celâleyn ve Kadı Beyzâvî tefsirlerinden okutur ve ayrıca alet ilimlerine dair dersler verirdi.²⁶ Eğrikapı civarındaki Vâni Efendi dergâhı şeyhliği vazifesinde de bulunan Yûsuf Efendi²⁷, Hicrî 1273/ Milâdî 1857 yılında Medîne'deki Mahmûdiye Medresesi müderrisliğine tayin edildi. H. 1237/ M. 1822 yılında Sultan II. Mahmud'un Medîne'de yaptırdığı bu medresenin, anlatıldığına göre, 23 odası, bir dersliği, bir de kütüphanesi vardı.²⁸

Harputlu, "*Nesâyihib*" adlı nasihatnâmesinin başlarında İstanbul'dan Medîne'ye gidişi ve orada geçen üç senesi hakkında şunları yazar: "...bin iki yüz yetmiş üç [M. 1857] senesinde mahatt-ı rihâl-i efâzıl olan İstanbul'dan Medîne-i Münevvere cânibine revân edip üç sene mikdârı ol diyâr-ı celilü'l-âsârda gâh ashâb-ı kıyl u kâl ile bahs ü cidâl ve gâh erbâb-ı vecd ü hâl ile müzâkere-i cemâl ü celâl edip..."²⁹ Bu ibareden, yazarın Medîne'de bazan dedi-kodu eden kimselerle söyleşip tartıştığı, bazan da "vecd ü hâl" sahipleriyle Allah'ın güzellik ve büyüklük tecellileri hakkında sohbet ettiği anlaşılmaktadır. Aynı eserin sonlarında Mescid-i Nebvî'ye ait yüksek yapıların, Sultan Abdülmecid emriyle yeniden bina edilmeye başlandığı, onun vefatından sonra bu işin Sultan Abdülazîz zamanında tamamlandığı da ifade edilir. İşaret edilen cümlelerden, Mescid-i Nebvî'deki söz konusu inşanın, Sultan Abdülmecid'in vefat günü olan 17 Zilhicce 1277 (26 Haziran 1861) tarihinden önce başladığı ve anılan tarihten sonra bitirildiği anlaşılmaktadır:

²³ Yûsuf bin Osmân el-Harputî, *Silsiletü's-safâ fî Nesebi'l-Mustafâ*, İstanbul, el-Hâcc Osman Efendi Matbaası, 1286/1869, s. 2.

²⁴ İshak Sunguroğlu, a.g.e., C. 2, s. 283.

²⁵ Yûsuf Şükri, *Şerhu Usûli'l-badîs li Dâvudi'l-Karsî 'alâ Risâleti'l-Birgîni*, Matbaa-i Âmire 1293/ 1876, s. 132.

²⁶ Yûsuf Şükri, *Nâmüsü'l-İkean ale'l-Burbân*, İstanbul, Kadırga Limanında Litografya destgâhı, 1274/ 1858.

²⁷ "Der-i Aliyye'de Şeyh Vefâ hazretlerinin medresesinde hücre-nişin neşri ulûm-ı 'aliyye ile meşgûl ve Eğrikapı civârında Vâni Efendi dergâhı şeyhi iken, Medîne-i Münevvere'de vâki Mahmûdiye Medresesine müderris olan Harputî es-Seyyid el-Hâcc Yûsuf Efendi'nin..." (Yûsuf-ı Harputî, *Hâşiye-i İsmâ üzerine bâşiye*, Âtîf Efendi Ktp. nr. 1238).

²⁸ Medîne'deki Mahmûdiye Medresesi ve kütüphanesi hk. bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Hicaz Kütüphaneleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1969, C. XVII, s. 307.

²⁹ Yûsuf bin Osmân el-Harputî, *Nesâyihib*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 1846, vr. 1b. (Bu cümle, bazı küçük farklarla yazarın *Silsiletü's-safâ fî Nesebi'l-Mustafâ* adlı eserinin başında da yer alır. Yûsuf bin Osmân el-Harputî, a.g.e., s. 2).

“Ve bu fakîrin Medîne-i Münevvere’de mücâvereti hengâmında Sultân Abdülmecîd Hân aleyhi'l-gufrân hazretleri Mescid-i Nebevî'nin ebniye-i 'âliyesine vehn ârız olduğu sem'ine vâsıl olduğunda, fi'l-hâl bi'l-küllîye yeniden binâ olunmasına emr ü irâde buyurup sinîn-i adîde sarf-ı himmet eylediye de enfâs-ı mâdûdesi tamâm olup emr-i Hudâ'ya imtisâl birle irtihâl-i dâr-ı bekâ eylediğinden itmâmına dest-res olmadı. Bâdehu rûh-ı ehl-i îmân Sultân Abdülazîz Han hazretleri zîver-i serîr-i hilâfet olduğunda, onlar dahi bezl-i makderet edip el-hamdü li'llâh itmâmına muvaffak olup ehl-i İslâmı mesrûr ü bekâm eyledi.” (T, vr. 28b).

Aylık yüz elli kuruş alan Harputlu Yûsuf Efendi, 1279/ 1862 yılında geçi-nemediğini belirterek maaşına zam yapılmasını istirham etmiş; talebine karşılık Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti ücretini bir miktar artırmıştır.³⁰ Bu vesikada Yûsuf Efendi'nin “Fühûl-i ulemâdan ve meşâyih-ı kirâmdan... fazl ü ilmden başka ashâb-ı vecd ü takvâdan” olduğu anlatılır. 1280/ 1864'te padişaha takdim edilmek üzere gönderdiği bir kitapçığı dolayısıyla kendisine beş bin kuruş atıyye (hediye, bahşış) ihsan olunmuştur. Söz konusu ikinci arşiv vesikasında Harputî Hacı Yûsuf Efendi, “Ulemâ-yı âmilinden ve tarikat-i 'aliyye-i Nakşbendiyye meşâyihından... erbâb-ı fazl ü kemâlden ve mensûb olduğu tarikat-i 'aliyye-i mezkûrede ashâb-ı vecd ü hâlden bulunup duâsiyle iğtinâm olunur zevâtdan...” şeklinde tarif edilmektedir.³¹

Yûsuf Şükri, Hz. Peygamber'in hicret ettiği, ömrünün son on senesinin geç-tiği ve kabrinin bulunduğu Medîne'yi pek sevmiş; memleketi Anadolu'ya geleceği sıralarda, “şehir-i dildâr”dan, yani gönünü tutan sevgilinin şehirden ayrılmanın üzü-nüsünü hissetmiştir. Onun *Rumûzî't-tenbûd* adlı eserinin başında yer verilen şu şüri, Medîne'ye beslediği derin sevgiyi ve bu şehirden ayrılırken duyduğu acıyı anlatır:

“Vedâ' ey şehir-i dildârım sefer kıldım yine senden
Fırâkın âteşi şimdi geçirmişdir beni benden

Rakîb-i dîv-sîretler sevensin el-vedâ' derken
Budur takdîr-i Rabbânî yazılmış ne gelir elden

Ne mümkün hâk-i pâkin ki çıka bir dem hayâlinden
Meğer rûz-ı ecel alıp bu rûhum ayrıla tenden

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 27/Ra/1279 (21 Eylül 1862) Dosya No. 240, Gömlek No. 99, Fon kodu: A.} MKT. MHM. (Yazarın 1279/1863 yılında tamamladığı “*Silsiletü's-safâ...*” adlı eserinin bir yerinde “Evlenen kimse hükümdar olmağa yaklaştı” manasındaki Arap meselini izah ederken kurduğu şu cümleler, geçim sıkıntısını anlatması bakımından manidardır: “...Fî'l-hakîka tezevvüc etmek, gülenleri ağladır ve ukalâyı divâne yerine bağlar. Ne okumak kapısı ki, fikr-i nândan mezra-i dilinde dâne-i idrâk kalmadı. Ve zikr-i levâzım-ı zenândan hiç kimse olmadı ki ağzı ölçüsü almadı. Ne belâ-yı siyâhdır ki insâna karalar giydirir ve harâmî efkâr eline verip âdemi soydurur.” Yûsuf bin Osmân el-Harputî, *Silsiletü's-safâ fî Nesebi'l-Mustafâ*, a.g.e., s. 19).

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 21/Ş/1280 (30 Ocak 1864) Dosya No. 521 Gömlek No. 35500 Fon kodu: İ. DH. (Bu iki arşiv vesikasını temin konusunda bize yardımcı olan Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi müdürü Salih Şahin'e müteşekkirimiz).

الا يا ساكنى الطيبه فراقى عنكموا آت

فارجو منكم الذ كربخير عنده بزدن

الهى عبدك الشكرى مسيى مذنب حقا

Fakîrdir sen bilirsin çün anı redd etme bir benden³²

1276/1860'da Anadolu'ya geldiği bilinen ve daha sonra tekrar Medîne'ye gittiği anlaşılan Harputlu, ömrünün sonuna kadar orada ilim öğretimi, fakir(derviş)lere doğru yol gösterme ve eser telifiyle meşgul oldu. Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye kolu³³ şeyh ve âlimleri arasında yer alan Yûsuf Efendi, öğrencilerine üç defa icazet verdi. Talebesi arasında Meşihat müsteşarı Eğinli İbrâhim Hakkı Efendi (1247-1311/1831-1894) de vardır. Harputlu Yûsuf Efendi'den usûl-i fıkıh ilmine dair *Menârü'l-envâr*'ı okuyan İbrâhim Efendi, bu hocasını “âlimü'l-âmil ve'l-fâzilü'l-kâmil” (ilmiyle amel eden âlim, olgun, fazilet sahibi, üstün kişi) olarak vasıflandırır.³⁴ Harputlu Yûsuf Efendi'nin Mekke'de İsmâil Nevvâbiye intisab ederek seyr ü sülûk gördüğü ve Şâzelî tarikatının halifelliğini aldığı da nakledilir.³⁵

Yûsuf-ı Harputî, edebiyatla da alâkadar olur ve üç dilde söylediği şiirlerinde “Şükri” mahlasını kullanırdı. Onun H. 1279/M. 1863 yılında tamamladığı *Rumûzû't-tenbîd* adlı mensur eserinde yer alan şu manzumesi, hem nazım yoluyla duygu ve düşüncelerini dile getirmedeki başarısı, hem de tasavvufî şahsiyeti hakkında bir fikir verebilir:

“Fakr-ı zâtî acz-i aslı hasb-i hâlimdir benim
Âyet-i belvâ vü zarrâ hoş makâlimdir benim

Câvidânî yok bu dünyâda bilirdim çekdim el
Âlemi fakr u gınâ sanma hayâlimdir benim

İmtinân-ı âfitâbı çekmezem zerre kadar
Atlas-ı çarha deġişmem köhne şâlımdır benim

Bilmez ise hürmetim ger ehl-i dünyâ gam deġil
Ben helâl etdim ona başı belâlımdır benim

³² Harputî Hacı Yûsuf Şükri, *Rumûzû't-tenbîd*, Urfevî Hacı Halîl Zârî Efendi Taşdestgâhı, 17 Receb 1286 (23 Ekim 1869), s. 1. Bu manzumenin dördüncü beytinden, şairin ayrıldığı şehrin Medîne olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü söz konusu şiirde geçen “Taybe” adı, bilindiği gibi, Medînenin isimlerinden biridir. Manzumenin ilk mısrandaki “şehr-i dildâr” (sevgilinin şehri), üçüncü beytindeki “hâk-i pâk” (temiz, mübarek toprak) tamlamaları da Medînenin kast edildiğini göstermektedir.

³³ Nakşibendiliğin Hâlidîyye kolu hakkında bilgi için bk. Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.

³⁴ Ebû'lulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul Üniversitesi yayını, İstanbul 1966, C. II-III, s. 751; (Bu konuda ayrıca bk. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh yayını, İstanbul, 1983, s. 106).

³⁵ İshak Sunguroğlu, a.g.e., C. 2, s. 283.

Şükriyâ şâh ü gedâ şâd olsun âlemde bugün
Pister-i gamda yatıp rihlet meâlimdir benim”³⁶

Yazar, yine *Rumûzî't-tevhîd* adlı eserinin sonunda yer alan beyitlerinden birinde boyunun bükülüp yaya döndüğünü, diğerinde ise ömür harmanını yele verdiğini belirtir. Hadîs usulü ilmîne dair olan ve 1292/ 1875'de bitirdiği Arapça eserinde ise “Bu kitabın yazımı, gayretim düştüğü bir zamana rast geldi” diye özür beyan eder. Son iki eserindeki bu anlatımlar, Yûsuf Şükri'nin 1860'lı senelerde hayli yaşlı hâlde bulunduğunu, 1870'li yıllarda ise pîr-i fânî olduğunu düşündürmektedir. Hacı Yûsuf Efendi'nin isteyenlere ders verme, dervişleri irşad faaliyetleri ve eser telifiyle geçen ömrü, 1292/ 1876 yılında sona erdi.³⁷ Naaşı, Medîne'de bulunan Cennetü'l-bakî kabristanına gömüldü.³⁸

Eserleri

Harputlu Yûsuf Efendi'nin çoğu Arap harfleriye basılmış; hadis, kelâm, siyer vb. İslâmî yahut mantık gibi onlara vasıta sayılan ilimler hakkındaki Arapça ve Türkçe eserleri, yazılış yıllarına göre şunlardır:

1. *Hidmet-i menba'î's-saâde*, İstanbul 1273/1857, Seyyid Mehmed Naîm Efendi Taş destgâhı., 200 s.

Yûsuf bin Osmân el-Harputî, Muhammed bin Süleymân el-Cezûlî (ö. 870?/1465?) tarafından derlenen meşhur *Delâ'ilü'l-bayrât* adlı salâvat mecmuasını, Kara Dâvud ve Muhammed Mehdi el-Fâsî'nin şerhlerinden de faydalanarak H. 1268/ M. 1852 yılında nesirle Türkçe'ye çevirmiştir. Mütercim, her ne kadar dua ve zikirlerin manalarının bilinerek okunması, Hanefî mezhebinde şart koşulmamışsa da kelimelerinin doğru söylenmesi ve anlaşılması hâlinde sevabı arttığı, ayrıca faydaları da çabuk görüldüğü için, *Delâ'ilü'l-bayrât*'ı kısaca tercüme ettiğini ifade eder. Bu tercüme, *Delâ'ilü'l-bayrât*'ın Arapça metninin kenarında basılmıştır. Yazar, anılan eseriyle Hz. Peygamber'e intisab ve hizmet etmek istediği için, ona “*Hidmet-i menba'î's-saâde*” (Saadet Kaynağına Hizmet) adını vermiştir.

2. *Nâmûsü'l-îkân ale'l-Burbân*, İstanbul, Kadırga Limanında Litografya destgâhı, 1274/ 1858, 243 s.

Gelenbevî İsmâil Efendi'nin (ö. 1205/1791) *Burbân* adlı klâsik mantık kitabı için Harputî'nin yazdığı Arapça şerhtir. 1273/1857'de İstanbul'da tamamlanan bu şerh, yaklaşık olarak bir yıl sonra bastırılmıştır. Eseri basanlar, Yûsuf-ı Harputî şerhinin Âtîf Efendi Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasını esas almışlardır. (Söz konusu yazma nüsha, Âtîf Efendi Ktp. nr. 1652'dedir).

³⁶ Harputî Hacı Yûsuf Şükri, *Rumûzî't-tevhîd*, Bulak Matbaa-i Âmire, 1287/ 1870, s. 1.

³⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., s. 57.

³⁸ İshak Sunguroğlu, a.g.e., s. 284.

3. *Nesâyiîh.*

Bu eser hakkında metni sunulmadan önce tafsilâtlı bilgi verilecektir.

4. *Hâşîye-i İsâm 'alâ Hâşîye,* (Müellif hattı nüshası: Âtîf Efendi Ktp. nr. 1238).

Akaid ve kelâm ilmine dair, yazma hâlinde bulunan Arapça mensur bir eserdir. Harputlu Yûsuf Efendi, bu hacimli eserini 1276/1859 yılında Medîne'de yazmaya başlamış ve 1278/1861'de İstanbul'da tamamlamıştır. Fatih Sultan Mehmed devri âlimlerinden “Hayâlî” diye tanınan Şemseddîn Ahmed bin Mûsâ'nın (ö. 875/ 1470?) *Hâşîye 'alâ Şerbi'l-Akâ'idî'n-Neseşîyye* isimli eseri üzerine yazılmış bir haşiyedir.

5. *Silsiletü's-safâ fî Nesebi'l-Mustafâ,* İstanbul, el-Hâcc Osman Efendi Matbaası, 1286/1869, 48 s., (Ayrıca, Bulak Tabhâne-i Âmiresi, 1287/1870, 93 s.)

Yûsuf Şükrî Efendi, Hz. Peygamber'in soy ağacı konusundaki bu Türkçe eserini 1279 yılı Şaban'ı ortasında (1863 Şubat'ının ilk günlerinde) tamamlamış ve ona *Silsiletü's-safâ fî Nesebi'l-Mustafâ* adını vermiştir. (s. 48)

Yusuf Efendi, eserinin başında, çocukluk çağından beri Hz. Peygamber'e sevgi beslediğini, onun hadislerini, ahlâkını ve davranışlarını araştırdığını, bu arada soyuna dair bilgileri de derlemeye çalıştığını anlatır. Takdirin yardımıyla Rabbânî âlim ve İlâhî hakîm(bilge)lerin bazı eserleri sayesinde söz konusu maksadına erişmiştir. Yazar, bu eserinde, hadis, tarih ve siyer kitaplarından faydalanarak Hz. Peygamber'in adı, namının mübarekliği, babası, annesi, dedesi, atalarının isimleri, hayatı, ahlâkı, inanç durumları gibi mevzular hakkında bilgi verir.

Burada (hatâ-savâb cedvelinin ilk sayfasında) müellifin isminden önce kaydedilmiş “Seyyid” sıfatı, Hz. Muhammed soyundan olduğunu belirtmektedir. Kitap, “Hâfız Hüseyin es-Sabrî el-Karahisârî” adlı bir hattata hareketli olarak yazdırılmış ve o nüsha, Yûsuf Efendi tarafından düzeltildikten sonra bastırılmıştır. Gözden geçirdiğimiz mensur eserde Harputlu Şükrî'nin birkaç manzumesine de rastlanır. (Meselâ, s. 2, 3, 48). Bu şiirlerden biri, o yıllarda Osmanlı tahtında oturan Sultan Abdülazîz'i övücü bir kıt'adır.³⁹

6. *Rumûzju't-tevhîd,* Urfalı Hacı Halil Efendi Destgâhı, 1286/ 1869, 56 s., 2. bs. Mısır, Bulak Matbaa-i Âmiresi, 1287/ 1870, 82 s.

Harputlu Yûsuf Efendi, tevhid kelimesinin bazı sıv ve hakikatlerini anlatan bu Türkçe eserini, 1279/1863 yılında yazmıştır. Müellifin bu mensur kitabının baş tarafında üç, sonunda ise iki manzumesi bulunmaktadır.⁴⁰ (Yazma bir nüshası, Mısır Millî Kütüphanesi Mecâmû Türkî Tal'at, nr. 65, vr. 134-158)⁴¹.

³⁹ Bu eserin 1286/1869'da yapılmış baskısının 2-19. sayfası, bitirme tezi olarak yeni harflere aktarılmıştır: Merve İstanbullu, *Yusuf Şükrî Harputî'nin Silsiletü's-safâ li-Muhammed Mustafâ Adli Eserinin Transkripsiyonla Yazımı*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2013. (Bu teze ait suretin tarafımıza gönderilmesine vesile olan Doç. Dr. Ali Öztürk'e teşekkür ederiz).

⁴⁰ Bu eser hk. fazla bilgi için bk. Kenan Şeker, *Yusuf Şükrî Harputî'nin 'Rumûzju't-Tevhid' Adli Eserinin*

7. *Şerhu Usûli'l-hadîs li Dâvudî'l-Karsî 'alâ Risâleti'l-Birgîvî*, Matbaa-i Âmire 1293/ 1876, 134 s. (Yazma bir nüshası: Âtuf Efendi Ktp. nr. 1338).

16. asır Osmanlı âlimlerinden Birgîvî Mehmed Efendinin (ö. 981/ 1573) *Risâle fî Usûli'l-hadîs* adında Arapça bir kitapçığı vardır. Yûsuf-ı Harputî, Dâvud-ı Karsî'nin (ö. 1169/1756) bu eser için H. 1151/M. 1738 yılında Mısır'da tamamladığı şerhi, yine Arap diliyle izah etmiştir.⁴² Harputî, söz konusu eserin müsveddesini 25 Ramazan 1292 (25 Ekim 1875) tarihinde, beyaza (temize) çekimini ise Zilhicce ayının ortalarında (7-17 Ocak 1876'da) Medîne'de tamamlamıştır. Şerhin sonunda Şükrî'nin Hz. Peygamber'i şefaataçi edinerek yazdığı Arapça münacat mahiyetinde bir manzumesi de vardır. Nüshaları elde bulunan verimlerinden anlaşıldığına göre, bu şerh, Harputlu Yûsuf Efendi'nin nihai eseridir. Kendisi kitabının sonunda (s. 133), görülebilecek hata ve noksanlarının bağışlanmasını okuyuculardan rica ederek "Bu kitabın yazımı, gayretimün düştüğü bir zamana rast geldi..." diye özür beyan eder.

Yûsuf Şükrî'nin mensur eserleri başında, içinde, kenarında veya sonunda sınırlı sayıda şiirine rastlanır. Aruz ölçüsüyle yazılmış olan bu manzumeler, umumiyetle dinî- tasavvufî konulara aittir. Esasen o, şairliğinden çok âlim ve müderris olarak tanınan bir şahsiyettir. Nitekim H. 1287/ M. 1870'de Mısır'da basılan iki Türkçe eserinin sonunda Yûsuf Efendi'nin "Mâmûreti'l-azîz ulemâ-yı benâmlarından" (şimdiki adıyla Elazığ'ın meşhur âlimlerinden) olduğu kaydı da bunu belirtir. Kendisi, 1293/1876'da basılan son eserinin başında ise "Âlim-i Rabbânî şeyh el-Hâcc Yûsuf Efendi..." şeklinde takdim edilerek hem ilmî, hem de irfânî yönüyle tanıtılmıştır. Yûsuf Şükrî'nin nesri, denebilir ki, edebî hüner göstermekten ziyade bilgi verme gayesini gözetken, fakat maksadı edebî sanatlar yardımıyla güzelce anlatma fikrini de tamamen ihmal etmeyen, bundan dolayı "orta nesir" kategorisine dahil edilebilecek bir tarzdadır.

Harputlu Yûsuf Şükrî'nin *Nesâyih*'i

Sözlerine besmeleyle başlayan Yûsuf Şükrî, gazel şeklinde bir münacatla Allah'a dua eder. Bu girişi müteakip asıl konuya gelerek eserini meydana getirme sebebini açıklar: Yazar, Hicrî 1276 (Milâdî 1860) yılında Hicaz'dan Anadolu'ya dönüş yolculuğu sırasında halkın itibarlı ve alt tabakasından olan kimselerle sohbet ettiğinde, İslâmî bilgilerin sarsıntıya uğramasından dolayı cehaletin her tarafı kapla-

Sadeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans semineri, Elazığ, 2006.

⁴¹ Bu nüshanın tavsifi için bk. *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980)*, 1989, C. 2, s. 291, nr. 2718.

⁴² Adından da anlaşılacağı üzere bu eser, Birgîvî'nin usûl-i hadîs hakkındaki Arapça kitapçığını yine Arapça olarak şerh eden Dâvud-ı Karsî'nin çalışmasının izahı mahiyetindedir. Bundan dolayı bazı yayınlarda (meselâ, Bursalı Mehmed Tâhir, *Ulemâ'-i Osmâniyyeden Altı Zâtın Tercüme-i Hâli*, İstanbul 1321/ 1904, s. 25; Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifâat, *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyüb, Ulemâ, Şuarâ, Müverribîn ve Etibânın Terâcim-i Ahvâlî*, 1324/ 1908, s. 52) Harputlu'ya ait anılan eserin doğrudan doğruya Birgîvî'nin kitapçığının şerhi gibi gösterilmesi yanlıştır. (Bu konuda ayrıca bk. Emrullah Yüksel, "Birgîvî", *Türkîye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, C. 6, s. 194).

diğini ve padişaha itaatın bilinmediğini görmüştür. İşte belirtilen sebeple kendisi bu “*Nesâyib*”(Nasihatlar)ı derleyip sıralamış; İslâmî emirler içinde sultana itaatın dünya ve ahirette Allah’ın rızasına vesile, itaatsizliğin her iki cihanda hüsrana sebep olduğunu anlatmıştır. Bir nüshasında bulunan “Zikr-i Mehâmîd-i Pâdişâh-ı İslâm” kısmı⁴³, *Nesâyib*’in Sultan Abdülazîz’in tahta çıkış tarihinden sonra yazılmış olduğunu göstermektedir. Çünkü bilindiği gibi, Sultan Abdülazîz, 17 Zilhicce 1277 (26 Haziran 1861) tarihinde tahta oturmuştur. Nitekim yazar, eserinin sonlarında da bazı hayır, hasenat sahibi tarihî şahsiyetlerden bahsederken, biraz önce işaret ettiğimiz gibi, Sultan Abdülazîz’in Medîne’deki Mescid-i Nebevî’ye ait yüksek binaların yeniden yapılması hususundaki hizmetlerini övgüyle zikreder.⁴⁴

Harputlu Yûsuf Efendi’nin söz konusu eserinin adı, her ne kadar iki yazma nüshasında “*Nasihatnâme*” şeklinde kayıtlıysa da *Nesâyib*’tir. Kendisi kitabını yazış sebebini anlatırken, onun isminin “*Nesâyib*” olduğunu bildirir. Birkaç yıl sonra, 1279/1863 senesinde tamamladığı *Rumûzju’l-tevhîd* adlı eserinin bir sayfasında da atıfta bulunurken, bu nasihatnamesinin ismini “*Nesâyib*” diye kaydeder.⁴⁵

Diğer taraftan “...işbu *Nesâyib*’i cem’ u tertûb edip (...) şerh u beyân eyledim” ibaresi, onun derleme veya telifi olduğunu bildirmekte; ferâğ kaydında kullanılan “tercüme” kelimesi ise Arapça veya Farsça eserlerden faydalanılarak yazıldığını düşündürmektedir. Ancak yazar, *Kur’ân* ayetleri ve Hz. Peygamber’in hadisleri dışında faydalandığı kaynaklardan sadece *Târîh-i Semehûdî* ve *Nevâbig-i Zemahşerî*’yi açıkça anar. “*Târîh-i Semehûdî*” adıyla Semehûdî’nin (ö. 911/ 1506) Medine tarihi hakkındaki *Vesâ’ü’l-vesfâ bi-abbâri dâri’l-Mustafâ* isimli Arapça eserinin kast edildiğini tahmin ediyoruz. *Nevâbigü’l-kelîm* ise *Keşşâf* adlı tefsiriyle meşhur Mu’tezile âlimi Zemahşerî’nin (467-538/1075-1144) vecizelerden ibaret, Arapça edebî bir eseridir.

Yazar, bundan sonra her devirde halifelik tahtına oturan sultana itaat etmenin gerekliliğini, ona uymayanların “mübtedî”, yani İslâm dinine aykırı, yeni bir iş (bid’at) icad etmiş olacaklarını, iki cihanda da hüsrana uğrayacaklarını anlatır. Eserde, Müslüman olan sultana itaat, Hz. Peygambere itaat gibi gerekli bir vazife, isyan ise Allah’a ve Onun resulü Hz. Muhammed’e isyan sayılmış ve bu fikir, “Allah’a itaat edin, Peygambere itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de” (Nisâ, 4/59) manasındaki ayete dayandırılmıştır. Bununla birlikte, günah olan bir fiili emrettiğinde, hükümdarın o buyruğuna boyun eğilmesinin uygunsuzluğu da ifade edilmiştir. Çünkü Yaratana isyan olan hususta, hayatî bir tehdit veya tehlike bulunması gibi istisnâî hâller hariç, mahlûka itaat edilmez. Devlet başkanı olmaksızın İslâm’ın emirleri yerine getirilemeyeceğinden, müminler için her zaman bir devlet reisi edinmek, dinî bir vazifedir. Bu bakımdan sultan, Allah’ın meşru emri derecesindedir; adaletle hükmetmesi konusunda Onun naibidir. Çünkü İslâm dininin

⁴³ Yûsuf bin Osmân el-Harputî, *Nesâyib*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 1846, vr. 2a.

⁴⁴ Yûsuf bin Osmân el-Harputî, *Nesâyib*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 1846, vr. 12a.

⁴⁵ “Bâdezâ pâdişâh ve vezîrin ahvâli, *Nesâyib* nâm eserimizdedir. Tâlib-i tefâsîl olanlar, oraya mürâcaat ederler.” (Hacı Yûsuf Şükrî, *Rumûzju’l-tevhîd*, Hacı Halil Taş destgâhı, 17 Receb 1286/ 23 Ekim 1869, s. 54).

hükümleri, sultanın kudreti ve cezaıyla icra olunur. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber bu hususta “Ben kılıçla gönderildim” buyurmuştur. Müslüman hükümdarlar da İlahî hükümleri kuvvetle yerine getirmeleri yönünden onun vârisleridir. Zira İslâmî hükümlere uygun cezalar vermek de meşrudur. Bazı cahillerin, “Allah yapısıdır” diyerek suçluların cezalandırılması konusunda müsamahalı davranışı, doğru değildir. İnanan kişilerin, diğer din kardeşlerinin uğradığı zulmü giderme hususunda gayretli davranması; bu arada hâkim ve zabitanın adaletli olması, icab ettiğinde suçluları cezalandırması lâzımdır.

*Nesâyih*ta ağırlıklı olarak sultana itaatın lüzumu üzerinde durulmakla birlikte, vezirliğe getirilecek kişilerin sahip olması gereken vasıflar, suçlu ve âsilerin cezalandırılması, zulmün zararları, devlet reisinin Kureş kabilesinden olması meselesi, Emevî, Abbâsî ve Osmanlıların İslâm tarihindeki yerleri, Kıyamet alâmetleri, o arada Mehdî'nin çıkışı, padişahlar için bir doğru yol gösterici kişinin gerekliliği, şeyhülislâmın vazifesi, kahr içinde lütfun manası, sultanın eşlerinin konumları ve vazifeleri, tasavvuf yolunun tehlike barındıran tarafları, Ehl-i Beyt ve seyyidlere hürmet, velilerin ruhundan yardım dileme, Mekke, Medine ve Kâbe'nin İslâm'daki mevki, kabir ziyaretinin âdâbı gibi konulardan da bahsedilir. Müellif, nasihat kitabının sonlarında İslâm ve Türk tarihinde hayır eserlerinden ötürü iyilikle anılan üç kişi (Mihrûmah Sultan, Eşref Kayıtbay, Sultan I. Selim)den bahseder; sayısız İlahî nimete hamd ve şükürün nasıl mümkün olacağı meselesi üzerinde durur. Nihayet iki fikhî soruya verilen cevapla eser sona erer.

Harputlu Yûsuf Efendî'nin Nakşebendî tarikatı Hâlidîyye kolu şeyh ve âlimlerinden olduğunu ifade etmiştik. Onun incelediğimiz nasihatnâmesinde, İslâmî ilimlere vukufu yanında irfanî yönü de eser boyunca yer yer görülür. Yazarın tasavvufî tarafının tezahürleri hususunda bu kitapçığınan birkaç örnek vermek gerekir; şunlar anılabilir:

“Ey nükte-şinâs ve hakikat-istînâs, Resûlullâh salla'llâhu Teâlâ aleyhi ve sellem hazretleri âlem-i âfâkda, kalb-i insân gibidir âlem-i enfüde... Yâni kalb, medâr-ı âzâ ve kuvâ olduğu gibi, onlar dahi kutb-ı kâ'inât oldukları cihetden medâr-ı ulviyyât ve süfliyyâtıdır ve enfüde kalbin iki vezîri -ki akl-ı kudsi ve rûh-ı izâfidir ki sultân-ı kalbe dâ'imâ tedbîr-i hasen ve ilhâm-ı müstahsen ile îânet ederler ve memleket-i vücûdun nizâm-ı umûruna sebep olurlar... Pes, Ebû Bekr'in vezâreti cânib-i rûha ve Ömer'in vezâreti cânib-i akla râcî'dir ve Cebrâil'in vezâreti ism-i Alîm'e nâzırdır ki, ilm ve mârifet rûhdur ve Mikâil'in vezâreti ism-i Kayyûm'a dâirdir ki, me'kulât ve meşrûbât sebep-i bekâ-i ceseddur ve akl ve rûhun arzı olduğu, anâsıra taalluku hasebiyledir ve gıdâ ve ilmin semâvî olduğu, te'sîrât-ı ulviyye sebebiyledir.” (T. 9b-10a).

(...) Çünkü vücûd-ı insânî bir hânedir ki, erkân-ı erbaa-i anâsırı müştemil ve nefis ve akl ve rûh ve kalbi hâvidir. Onun için evtâd erbaadırlar ki, dünyânın dört tarafın hıfz ederler ve bunlar kutbun husûs üzre vezîrleridir. Kâbe-i Mükerrreme'nin erkân-ı erbaası Kâbeye nisbetle nice ise, bunlar dahi kutba nisbetle öyledir ve iki vezîr dahi vardır ki, onlara 'imâmân' derler. Biri kutbun sağında ve biri solundadır

ki, kutbun intikālinde solunda olan imâm, kâ'im-i makâm-ı kutb olur. Ebû Bekr radiya'llâhu anh gibi ki, Mekke'de iken Resûlu'llâh salla'llâhü Teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin yemîni idi; bâde'l-Hicret yesârları oldu. Onun için cümleden mukad-dem makâm-ı hilâfeti buldu.” (T. 10a-b).

“Zîrâ padişâh medâr-ı âlemdir ki, kutb-ı zâhir-i vücûddur. Nitekim kutbu'l-aktâb, medâr-ı bâtın-ı vücûd olduğu gibi...” (T. 10b).

“Onun için kudemâ'-i mülûk bi-hasbe'l-gâlib mansûr oldular. Zîrâ ervâh-ı âliye onlara zâhiren ve bâtınen müsteshablardır.” (T. 11b).

“Nitekim Sultân Mustafâ zamânında vâki' oldu ve ehlü'llâhın tertîb-i keşfilere üzre cârî olmayıp ve bu makûle esrârdan gâfil olup tağyîr-i etvâr edenlerin kelleleri güyveş meydân-ı fenâda yuvalandı ve gerdenleri şemşîr-i tîzâb-ı hurde-i kahr ile kat' olundu.” (T. 11b-12a)

Yazar, nasihatnâmesinin başında zamane insanların cahilliğinden bahseder; sonra yeri geldikçe onların uygunsuz davranışlarından, bazı ilim ve tasavvuf sahiplerinin aykırı işlerinden, halkın pek çoğunun ruhsuz oluşundan şikâyet eder. Cemiyetin hem “avam”, hem de “havass” sayılabilecek tabakasının tasvip edilmeyen hâl ve gidışlerini hedef alan bu tenkitler, öz olarak şöyle sıralanabilir: Dinî ilimlerin öğretimi zayıflayıp cehalet dünyayı o kadar kaplamıştır ki, büyük- küçük, yüksek ve aşağı belirsiz olmuştur. İslâmî cezalar, “binâ-i Hakdır...” (Allah'ın yapısıdır) denerek suçlulara tatbik edilmemektedir. Âlim ve şeyhler “muâmelecî”⁴⁶, başkaları harami olmuşlardır. Zamane halkının adalet ve insafa izni yok; görüş ve tedbirleri zulüm ve haksızlıktan yanadır. İnsanlar, *Kur'ân*'ın manasının güzelliğinden habersiz; süslü ve güzel yazıyla yazılmış olanına alâka göstermektedir. Bu zamânda “hâl” ve “feyz” (ilim, irfan) sahibi kişiler ancak kalbin ruhuyla bulunur. Fakat Kıyamet yaklaştığı için, halkın pek çoğu ruhsuz, yani manen ölüdür. Ayrıca, ahali, sultanın millet hayatı için gerekliliğini, faydalarını bilmeden, anlamadan ona dil uzatmaktadır. Bu zamanların mutasavvıflarının pek çoğu da “şatahat”, alaylı ve saçma görünen tasavvufî (!) sözler söylemekte; nefs-i emmare çöplüklerinde yer tuttıkları, kötü huyların sahibi oldukları hâlde kendilerini yüce cennette sanmaktadırlar:

“...sûy-ı Rûm'a avdet ve esnâ-i râhda ba'z-ı havâss ve avâm ile sohbet ve ülfet vâki' oldukça, gördüm ki, tünd-bâd-ı debûr-ı fenâ berg ü bâr-ı şecere-i ulûm-ı dîniyyeyi pejmürde ve ebter ve sarsar-ı hengâm-ı harîf ü şitâ evrâk u ezhâr-ı ahkâm-ı şer'iyyeyi müteferrik u perîşânter edip cehâlet cihâna bir mertebe istilâ eylemiş ki büyük ve küçük, âlâ ve ednâ belirsiz olup her şey şîrâze-bend-i nüsha-i feyz olmadan çıkmış.” (H. 1b).

⁴⁶ “Muâmele” kelimesinin faiz, kazanç manası da vardır. “Muâmelecî”, sarraflık işleriyle uğraşan adam demektir. Ayrıca, yüksek faizle borç para veren adam manasına gelir. (Ş. Sâmî, a.g.e., C. 2, s. 1368). Yazar, büyük bir ihtimalle, âlim ve şeyhlerin vazifelerini ifâ ederken, Allah'ın rızasını gözetmek yerine, ticaretle uğraşarak dünyevi kazanç gayesi güttüklerini, belki de dine aykırı bazı fiilleri işlediklerini belirtiyor.

“...siyâset etmek meşrûdur. Feemmâ bu zamânede icrâ olunmadığından, emr-i dînin işi bitdi ve bâzı cühhâl insân ‘binâ-i Hakdır’ diye müsâmahadan gelir. Zîrâ meşhûrdur: ‘Beni sokmayan yılan bin yaşasın...’ derler.” (T. 5b)

“Bu bir asırdır ki, ulemâ ve meşâyih bunda muâmeleci ve gayrılar harâmî oldular.” (T. 6a)

“Ve zamâne ehlinin dahi adl ve insâfa müsâadesi yokdur, belki re’y ve tedbîrleri zulm ü udvânadır...” (T. 14a).

“Aceb hâldir ki, insân kemâl-i gâflet ve hicâbından *Mushafın* müzeyyenine ve hüsn-i hatla olanına mâ’îl olur... İnsân-ı kâmil dahi böyledir ki hilye-i kemâlat ile müzeyyen ü mütehallîdir. Böyle iken sûretin ârâyişine bakarlar ve mânânın zîb ü zînetinden gâfil olurlar.” (T. 18b).

“Feemmâ bu zamânda ehl-i hâl ve ehl-i feyz, rûh-ı kalble bulunur. Ekser-i nâs ise bî-rûhdur. Zîrâ kurb-ı Kıyâmetdir ki, maşrik hâli mağribe mütehavvil olsa gerekdir. Bu sebebdendir ki, güneş mağribden doğacaktır.” (T. 19a).

“Bâdezá mâlûm ola ki, sultân yüzünden olan maslahat, zıddına gâlibdir. Egerçi avâm-ı nâs bu makûle esrâra dest-res olmamış ve hırmen-i mârifetden garâre-i idrâkine bir dâne almamışdır. Bu sebebden pâdişâha zebân-dırâzlık eylerler ve ağızlarına geleni söylerler...” (T. 21b-22a).

“...ve bu ezminenin ekser-i mutasavvifesi deâvî-i arızaya düşüp şatahât söylerler ve mezâbil-i nüfûs-ı emmâre ve tabâyi’-i habîsede cây-gîr iken kendilerini Fırdevs-i a’lâda sanırlar ve ehl-i tıbâ’-ı mükeddereler dahi bunların şûr-âbundan şerbetlenip ‘Hele tasavvufa kandık’ deyü zu‘m ederler!...” (T. 24a-24b).

Yûsuf Şükri, eserinde yer verdiği tavsiye ve fikirleri zaman zaman çeşitli tarih, tasavvuf veya menkıbe kitaplarından alınmış hikâye ve anekdotlarla teyid etme yoluna da gider. Meselâ, bunlardan birinin konusu, Osman Gazi’nin (ö. 724/1324), eziyetlerini çektiği bazı köylüleri Hacı Bektaş’a (ö. 669/1271?) şikâyet maksadıyla giderken, yolda gecelediği bir evde *Kur’ân’a* hürmet için sabaha kadar yatmayıp ayakta duruşudur. Ertesi gün –sonradan Hacı Bektaş olduğu anlaşılan- bir kişi Osman Bey’in eline bir bayrak verip “Allah mübarek etsin!” diye ona dua etmiştir. Bu vak’a, ufak-tefek farklarla 15. asır Osmanlı tarih yazarlarından Kemâl’in, H. 895/M. 1490’da tamamladığı *Selâtin-nâme*’sinde nakledilmektedir.⁴⁷ Yazar, Osman Gazi’nin *Kur’ân’a* saygısını takdir etmekle ve bu devlete *Kur’ân’ı* yüceltmesi sayesinde eriştiğini belirtmekle beraber, İlahî *Kitâb’a* gerçek hürmetin, onun hükümleriyle amel etmek olduğunu dile getirmekten de geri kalmaz. Burada Osman Gazi ve Hacı Bektaş münasebetine dair rivayetin bâtnî manaları üzerinde durulması da dikkat çekicidir.

⁴⁷ XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal, *Selâtin-nâme (1299-1490)*, haz. Necdet Öztürk, TTK yayını, Ankara 2001, s. 37-42. (Osmanlılarla Hacı Bektaş münasebeti konusunda daha fazla bilgi için bk. H. Basri Karadeniz, “Osmanlı- Hacı Bektaş Veli İlişkisi Veya ‘Ak Börk’ Meselesi”, *Akademik Bakış*, Ocak 2006, Sayı 8, s. 1-9).

Harputlu Yûsuf Efendi, eserini “*Nesâyi*l” (Nasihatlar) adıyla takdim etse de daha ziyade siyasî konulardan bahsetmiş; başka bir ifadeyle –gördüğü lüzum üzerine- devlet idaresi hakkındaki fikir ve tavsiyelerini yazmıştır. Onun kitapçığını, ağırlıklı olarak ele aldığı mevzulardan ötürü edebiyat tarihimizdeki siyasetname türü eserler⁴⁸ arasında saymak mümkündür. Bir İslâm âlimi olan yazar, denebilir ki, temas ettiği konulara ait bilgi, düşünce ve telkinlerini daima *Kur’ân* ayetlerine ve Hz. Peygamber’in hadislerine dayandırmış; akli çıkarımlardan ziyade nakle ve nassa ehemmiyet vermiştir. 13 (veya diğer iki nüshasına göre 19 ve 31) yaprakтан ibaret kitapçıkta açıkça 25 ayet, 35 hadis-i kudsî ve hadis anıldığını söylersek, herhâlde İslâm tesiri konusunda bir fikir vermiş oluruz. Yazarın bir “hâl” ilmi olan tasavvufa dair bilgi birikimi ve tecrübelerinin mahsulü mahiyetindeki batını izahların da kitapçık boyunca kendisini gösterdiğine dikkat çekmiştik.

Harputlu Yûsuf Efendi’nin devlet idaresi hakkındaki nasihat ve tavsiyeleri, İslâm kaynaklarına bağlılığı yönünden muhtelif Batılı filozof veya ilim adamlarınca dinî esaslara ve ahlâkî faziletlere dayalı olarak yazılmış bazı siyasî eserleri andırmaktadır. Onun dile getirdiği fikirlerle meşhur Yunan filozofu Eflâtun’un (m.ö. 427-347) devlet idaresi konusunda ifade ettiği düşünceler arasında yer yer uygunluk ve benzerlik bulunduğunu söylemek, herhâlde yanlış olmaz.⁴⁹ Avrupa siyasî düşünce tarihinden, incelediğimiz Türkçe nasihatlar kitabının dinî muhtevasıyla benzerlik gösteren şu metinleri de burada saymak mümkündür: Aquinolu Thomas (1225-1274), *De regimine principum* (Prenslerin İdaresi) veya *De regno* (Hükümdarlık üzerine) adlı eserinde “halk için idare edici bir esas” bulunmasının lâzım geldiğini, bunun da kral olduğunu ileri sürer; idarede de cemiyetin esenliği, birlik ve barış siyasetinin güdülmesini ister. Tanrı dünyayı idare ettiği gibi, kral da devleti doğrulukla idare eder. İspanyol yazarı Francisco de Quevedo (1580-1645), *La política de Dios* (Tanrının Siyaseti) adlı eserinde, devlet siyasetini Tanrı’nın tutumuna uydurmak gerektiği ifade edilmiş; bütün krallar ve hükümet yetkilileri bu yola ve vazifeye çağrılmış; monarşi ve İspanya kralı övülmüştür. Fransız yazar Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704) *Politique tirée des propres paroles de l’Ecriture sainte* (Kutsal Kitaptan alınan sözlere göre siyaset) isimli kitabında Tanrı’ya bağlılığı, insanlar arasında kardeşlik duygusunu, doğruluğu, yardımlaşmayı gerekli göstermiş; daha sonra harp, para işleri, vergi gibi mevzuları ele almıştır.⁵⁰

Biyografik ve bibliyografik eserleriyle tanınan Bursalı Mehmed Tâhir Bey (1278-1344/1861-1925), hem *Ahlâk Kitaplarımızı*⁵¹, hem de *Osmanlı Müellifleri* isimli

⁴⁸ Siyasetnamelerin konuları ile Arap, Fars ve Türk edebiyatında bu türdeki başlıca eserler hk. bilgi için bk. Ağâh Sırrı Levend, “Siyaset-nameler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* 1962, s. 167-194; Hasan Hüseyin Adaloğlu- Coşkun Yılmaz, “Siyâsetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C. 37, s. 304-308.

⁴⁹ Eflâtun’un cemiyet ve devlet anlayışı hk. derli-toplu bilgi için bk. Ağâh Sırrı Levend, a.g.e, s. 173-174; Fahrettin Olguner, “Eflâtun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 10, s. 472-473.

⁵⁰ A. Dilâçar, 900. Yıldönümü Dolayısıyla *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK yayını, 2. bs. Ankara 1988, s. 193-194.

⁵¹ Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, *Ahlâk Kitaplarımızı*, İstanbul 1325/1909, s. 42.

eserinde Harputlu Yûsuf Efendi'nin bu mensur kitapçığının “matbû” (basılmış) olduğunu belirtir. Kütüphaneci Fehmi Edhem Karatay (1888-1968), aynı eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki yazma bir nüshasını, 1961'de basılan katalogunda tavsif etmiştir. Nâmık Açıkgöz ise, Harputlu Yûsuf Şükri'nin söz konusu mensur kitapçığını 1990'da *Fırat Üniversitesi Dergisi*'nde yayınlanan bir yazısıyla ilim dünyasına tanıtmış; orada şairin yayımlanmamış üç şiirine de yer vermiştir.⁵² Biz, bu makalemizde, Yûsuf Şükri'nin uzunca bir zamandır çeşitli yayın ve akademik çalışmalarda ismen anılan yahut muhtevası bakımından söz konusu edilen mensur nasihatnâmesini bütün olarak neşretmeyi hedefleyerek tenkitli metin hâlinde ortaya koyduk.

Sonuç olarak denebilir ki, Harputlu Yûsuf Şükri'nin *Nesâ-yih*'i, eski tabirle “zü'l-cenaheyn” (iki kanatlı) bir din âlimi, başka bir ifadeyle hem zahirî ilimlere vâkif, hem de bâtinî, irfanî yönü olan bir müderrisin, siyâsî konulara ait İslâmî tavsiye ve telkinlerini ihtiva edici bir metindir. Denebilir ki, bu, Osmanlı Türkçesini bilmeyenler için, aradan geçen yüz elli küsur yıllık zaman sebebiyle dilce eski ve anlaşılması güç görünse de ihtiva ettiği bilgi, fikir ve öğütler bakımından değerini koruyan bir kitapçıktır. Çünkü bu eserde Müslüman idarecilere itaat, adaletle hükmetmek, iyi ve liyakatli kişileri istihdam etmek, zulümden, günahlardan kaçınmak, hayır ve hasenat yapmak gibi sadece yazıldığı çağda değil, inananlar için her asırda geçerli İslâmî esaslar söz konusu edilmektedir.

Eserin nüshaları ve metninin teşkili

Basma nüshasını araştırmamıza rağmen göremediğimiz bu kitapçığın, tesbit edebildiğimiz üç yazma nüshası vardır: 1. *Nesâ-yih*(nâme), Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 1846. Her sayfası 27 satırlı 13 yapraktan ibaret bu metin, 1b'de besmeleyle başlamakta; 13a'da “Murabba” başlıklı dört mısra ile sona ermekte; 13b'de ise Şükri'nin “çıkıdım” redifli bir gazeli yer almaktadır. Hangi tarihte ve kimin tarafından yazıldığı belli olmayan bu nüsha, makalemizde H kısaltmasıyla gösterilmiştir. 2. *Nasihatnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi A. 3590, 1b-31b sayfaları arasındadır. Bu nüshada da istinsah tarihi ve müstensih adı bulunmamaktadır. Her sayfası 15 satır olan metin, besmeleden sonra gazel şeklindeki “kıl” redifli münacatla başlamakta; esere –yanılmaları görmezlikten gelenbüyüklük nazarıyla bakmayı rica edici Farsça beyitle sona ermektedir.⁵³ (Tenkitli metnimizde T kısaltmasıyla işaret edilmiştir). 3. *Nasihatnâme*, Mısır Millî Kütüphanesi, Mevâizu Türkî, m- 9. “Kıl” redifli manzum münacatla başlayan bu nüsha, talikle yazılmış, her sayfası 21 satırlı 19 yapraktan ibarettir. İstinsah tarihine dair bir kayıt yoktur.⁵⁴

⁵² Nâmık Açıkgöz, “Harputlu Yûsuf Şükri, Nasihat-nâme'si ve Yayınlanmamış Üç Manzûmesi”, *Fırat Üniversitesi Dergisi* (Sosyal Bilimler), Elazığ, 1990, C. 4, S. 1, s. 1-8.

⁵³ Bu nüshanın tavsifi için bk. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, C. 2, s. 388, nr. 3076.

⁵⁴ Bu nüshanın tavsifi için bk. *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 1992, C. 4, s. 221, nr. 4936.

Biz, Mısır Millî Kütüphanesi'ndeki nüshanın suretini temin için uğraşmamıza rağmen, elde edemedik ve eserin tenkitli metnini, anılan yurtiçi kitaplıklarında bulunduğunu belirttiğimiz iki yazmaya göre teşkil ettik. Ayrıca, “okuyucu, kitapçığın konularına dair ilk bakışta bir fikir edinebilsin” fikriyle köşeli parantez içinde bazı ara başlıklar eklemeyi de gerekli gördük.

Nesâyih (Nasîhatnâme)

(T. 1b/H. 1b)

Bismi'llâhî'r-rahmâni'r-rahîm

İlâhî kalbde fikrin mûcib-i feyz-i hayâtım kıl
Kamu işimde nâmın ağzıma kand ü nebâtım kıl

Yedimde kilkimi sırr-ı kalem kâğıdımı levh et
Nem-i nâmî-i ilmin⁵⁵ yemm-i pür-mevc-i devâtım kıl

Bi-hakk-ı Mustafâ vü âl ü ashâb-ı kirâm için
Bu tesvîd etdiğim evrâkı mahşerde berâtım kıl

Akar Seyhûn-veş eşkim demâdem derd-i aşkınla
Heme dil-teşnegân-ı âleme feyzim fûrâtım⁵⁶ kıl

Bu Şükrî goft Hudâyâ kalbimi ümmü'l-kitâb eyle
Ulûm-ı evvelîn ü âhirîni feyz-i zâtım kıl

Bâdezâ bu dâm-ı derdin esîri Yûsuf bin Osmân el-Harpûtî, bu vech ile şerh-i hâl ve bast-ı makâl eder ki, bin iki yüz yetmiş üç [M. 1857] senesinde mahatt-ı rihâl-i efâzıl olan İstanbul'dan Medîne-i Münevvere cânibine revân edip üç sene mikdârı ol diyâr-ı celîlü'l-âsârda gâh ashâb-ı kıyl u kâl ile bahs ü cidâl ve gâh erbâb-ı vecd ü hâl ile müzâkere-i cemâl ü celâl edip bi'l-âhire muktezâ-yı kader bin iki yüz yetmiş altı Şevvâl-i şerîfesi evâ'ilinde [M. 1860 Martının son günleri] mübtelâ-yı belâ-yı hicret olup sûy-ı Rûm'a avdet ve esnâ-i râhda ba'z-ı havâss ve avâm ile sohbet ve ülfet vâki' oldukda, gördüm ki, tünd-bâd-ı debûr-ı fenâ, berg ü bâr-ı şecere-i ulûm-ı dîniyyeyi pejmürde ve ebter ve sarsar-ı hengâm-ı harîf ü şitâ, evrâk u ezhâr-ı ahkâm-ı (T. 2a) şer'îyyeyi müteferrik u perîşânter edip cehâlet cihâna bir mertebe istîlâ eylemiş ki büyük ve küçük, a'lâ ve ednâ belirsiz olup her şey şîrâze-bend-i nüsha-i feyz olmadan çıkmış.⁵⁷ Bu cihetden taht-ı hilâfet-nişîn olan sultân-ı âzamın

⁵⁵ ilmin T: ilmim H.

⁵⁶ “Fûrât” kelimesi hem tatlı su, hem de Fırat nehri manasına gelir. Burada cins isim olarak kullanıldığından küçük harfle yazıldı.

⁵⁷ ...bin iki yüz yetmiş üç [M. 1857] senesinde mahatt-ı rihâl-i efâzıl olan İstanbul'dan Medîne-i Münevvere cânibine revân edip üç sene mikdâr ol diyâr-ı celîlü'l-âsârda gâh ashâb-ı kıl u kâl ile bahs ü cidâl ve gâh erbâb-ı vecd ü hâl ile müzâkere-i cemâl ü celâl edip bi'l-âhire muktezâ-yı kader bin iki yüz yetmiş altı Şevvâl-i şerîfesi evâ'ilinde [M. 1860 Martının son günleri] mübtelâ-yı belâ-yı hicret olup sûy-ı Rûm'a avdet ve esnâ-i râhda ba'z-ı havâss ve avâm ile sohbet ve ülfet vâki'

kadr-i hümayûnlarını ve ona itâat ve mübâyâa nedir, bilmezler. Bu sebebden işbu *Nesâyih* cem' ve tertîb edip umûr-ı şer'iyede pâdişâh-ı âzama itâat, dünyâ ve ukbâda bâis-i rızâ-yı Rahmân ve adem-i itâat, dü cihânda mücib-i hüsrân olduğunu şerh ü beyân eyledim. Tâ ki ihvân-ı dîn bu pendî lutf ile kabûl edip iki âlemde intifâ eyleyer, inşâ'llâhu Teâlâ.

(H. 2a) **Zikr-i Mehâmid-i Pâdişâh-ı İslâm** ⁵⁸ خدالله دولته و ابد سلطنته الى 58 Mâdâm ki bu heft-reng ü minâ-fâm emr-i Hudâvend-i sâhibü'l-birr ve'l-ikrâm ile dâir ola, Zât-ı Vâhid-i Hak ve Cenâb-ı Feyyâz-ı mutlak hazretlerinin dergâh-ı âlem-penâhından recâ ve niyâz olunur ki, ol ziver-i taht-ı hilâfet ve hürşid-i dîn ü devlet, kâsirü'l-ekâsire ve kâhirü'l-kurûm, sultânü'l-Arab ve'l-Acem ve'r-Rûm es-sultân binü's-sultân es-Sultân Abdülâziz Hân bin es-sultân Mahmûd Hân bin es-Sultân Abdülhamîd Hân hazretlerini serîr-i saltanat ve erîke-i şevketde ilâ âhiri'l-eyyâm pâyende vü müstedâm eyleye. Âmin.⁵⁹

[Müslüman hükümdara itaatin gerekliliği]

Mâlûm olsun ki, her asrda serîr-nişîn-i hilâfet olan pâdişâha mübâyâa⁶⁰ lâzımdır ve illâ mübtedi' olurlar. Zirâ sultân-ı âzam medâr-ı âlemdir ki şârî-i âzaman ahkâmını tenfiz ederler. Pes, bu nîmet-i celîleye şükr, cümle halâ'ikın⁶¹ üzerlerine vâcib iken, yine bâzı cühelâ küfrân-ı nîmet (T. 2b) edip tenhâ ve âşikârelerinde zebân-dirâzlık ederler ve bâzı mesâvî ve uyûbun söyleyüp zemm ederler ve bilmezler ki sultânın⁶² bir amelî, o nâdânların a'mâl-i kesîrelerinden efdal ve hâli onların ahvâllerinden ekmeldir. Bu ecluden demişlerdir ki, sultânın amel-i kalîli, zâhidin amel-i kesîrinden hayrlıdır. Zirâ zâhid kendi nefsi maslahatı için, sultân mesâlih-i ibâd için sa'y eder. Sâni ise evvelden efdaldır. Pes, nice zemm ederler şol zâtı ki, Hak Teâlâ'nın hâlifesi ve ism-i âzamanın mazharıdır ve kul efendisine âsî olmak nice ise, reâyânın pâdişâha isyânı dahi böyledir. Zirâ ulü'l-emrdir, ulü'l-emre ise itâat vâcibdir.⁶³ Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'de gelir:

oldukda, gördüm ki, tünd-bâd-ı debûr-ı fenâ berg ü bâr-ı şecere-i ulûm-ı dîniyyeyi pejmürde ve ebter ve sarsar-ı hengâm-ı harîf ü şitâ evrâk u ezhâr-ı ahkâm-ı şer'iyeyi müteferrik u perişanter edip cehâlet cihâna bir meretebe istilâ eylemiş ki büyük ve küçük, âlâ ve ednâ belirsiz olup her şey şîrâze-bend-i nüsha-i feyz olmadan çıkmış. H : ...bin iki yüz yetmiş altıncı senesi [M. 1860] evâhirinde cânib-i Hicâz-ı mağfîret-turâ[z]dan taraf-ı Rûm'a avdet ve esnâ-i râhda bâzı havâss ve avâm ile sohbet vâkî' oldukda gördüm ki, tünd-bâd-ı debûr-ı fenâ berg ü bâr-ı şecere-i ulûm-ı dîniyyeyi pejmürde ve ebter ve sarsar-ı hengâm-ı harîf ü şitâ, evrâk u ezhâr-ı ahkâm-ı şer'iyeyi (vr. 2a) müteferrik u perişanter edip cehâlet cihâna bir meretebe istilâ eylemiş ki, büyük ve küçük, âlâ ve ednâ belirsiz olup her şey şîrâze-bend-i nüsha-i feyz olmadan kalmış. T.

⁵⁸ "Allah, onun devletini kalıcı ve saltanatını Kıyamet gününe kadar ebedî eylesin!"

⁵⁹ H'de bulunan bu "Zikr-i Mehâmid-i Pâdişâh-ı İslâm" kısmı T'de yoktur.

⁶⁰ Bu kelime, iki nüshada da "mübâyâa" şeklindedir. "Satın alma" demek olan bu kelimeyi yazarın biat etme manasında kullandığı anlaşılıyor.

⁶¹ halâ'ikın H: halâ'ik T.

⁶² sultânın H: hunkârın T.

⁶³ Zirâ ulü'l-emrdir, ulü'l-emre ise itâat vâcibdir T: Ve ulü'l-emre itâat vâcib olıca H.

64 *اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولى الامر منكم* Pes⁶⁵, ona isyân etmek, hemân Allâh Teâlâ'ya ve Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve selleme isyândır ve onu zemm ü şetm etmek dahi onlara râcî'dir. Bu sebebden demişlerdir ki, pâdişâhın emrine (T. 3a) itâat eden, vâcib sevâbı ile müsâb olur. Zîrâ Allâh Teâlâ itâatda onu kendi menzilesine tenzîl etdi. Ve lâkin⁶⁶ *اطيعوا اولى الامر* diye lafz-ı "itâat" tekrâr olunmadı resûlde tekrâr olunduğu gibi. Zîrâ resûl, makâm-ı hilâfet-i hakîkiyede olduğundan⁶⁷, onunçün hükm-i müstakil vardır ki, kendinin emr ve nehy[i] dahi Hak Teâlâ'nın emr ve nehy[i] gibidir. Ammâ sultânın hükmü, hükm-i Resûl'e tâbî'dir eğer hükmettiği sünnet ise... Ve hükm-i İlâhîye tâbî'dir eğer hükm ettiği farz ise... Ve nâfile ise egerçi fi'l-hakîka (H. 2b) mendûb ve müstehab ve tatavvu' dedikleridir ki, ferâ'iz ve vâcibât üzerlerine ziyâde kılınan umûrdur ve lâkin sultânın emrine mukârin olcak, itâat-i ulü'l-emr vâcib olmağla onunla amel dahi vâcib olur.⁶⁸ Ammâ mâsiyetle emr böyle degildir. Nitekim gelir: *لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق*⁶⁹ ve *Kur'ân*'da gelir:

70 *وان جاهدك على ان تشرك بي ما ليس لك به علم فلا تطعهما* Yâni şirk ve mâsiyet (T. 3b) husûsunda ebeveyne ve onların hükmünde olanlara itâat etmek menhîdir, belki hilâfın etmek gerekdir. Meğr ki "seni katl ederim" ve yâhûd "elin ve ayağın kat' eylerim" diye tehdîd-i ekîd vâkî' ola... Bu sûretde ona "mükreh" ve "mecbûr" derler ki, mes'ele mâlûmdur... Yâni eğer kalbi mutmain bi'l-îmân ise, mecbûr olduğu nesneyi söylemek ve yâhûd işlemek şer'an murahasdır. Egerçi sabr edip katl olunsa, şehîd olur. Nitekim Haccâc-ı Zâlim zamânında niceler halâs için muvâfakat etdiler ve niceler dahi dînlerinde sâbit ve râsih olup muhâlefet kıldılar... Ve bundan fehm olunur ki, hâl-i ihtiyârda kelime-i küfr veyâ fi'l-i küfrle kâfir olur ve emâre-i tekzîb olan umûrda dahi böyledir. Zünnâr kuşanmak ve keferre takyesi giymek ve teshîr için *Mushaf-ı Şerîfi* fahzine bend etmek ve emsâli gibi. Ve'l-hâsıl ehl-i îmâna ikâmet-i dîn mümkün olmadığından, her zamânda imâm ittihâz etmek⁷¹ vâcibdir. Zîrâ asker-i vâfirle (T. 4a) def'-i düşmene kâdir ve ref'-i livâ-i adlle istîlâ-i zalemede emri bâhirdir. Pes, bu yüzden nâs hânelerinde âsûde olup kâr-ı dîn ve dünyâ ile mukayyed olurlar. Pes, tâat-ı sultân vâcibedir. Zîrâ sultân, Allâh Teâlâ'nın emri-

64 "Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de." (*Kur'ân*, Nisâ, 4/59).

65 Pes H'de yok.

66 "...emir sahiplerine itaat edin."

67 olduğundan T: olmağla H.

68 H nüshası 2b'nin kenarında şu cümleler var: "Birâder, mâlûm olsun ki, Allâh Teâlâ bâzı ezmânda ukalâ üzerine süfehâyı ve ulemâ üzerine cühelâyı [li sebe]bi'l-hikmet taslît edip âsâr-ı kudretin gösterir ki zâlimler derekât ve mazlûmlar derecât bulalar. Husûsân ki [za]mân inhitât ve nüzûl üzerine olduğundan bâzı eşhâs miftâhü's-şer olup bâb-ı hayrın infîlâkına bâis olur. *و كل يوم ترزلون* ve mücibince tenezzül kemâle erip esmâ-i celâliyye istîlâsıyla Kıyâmet kâ'im olur. Bu sebebdendir ki her tarafda envâr-ı tâat müntafîye, zulûmât-ı maâsî ve shehevât galebe eyledi, bir vechle ki lisâna ve kaleme gelmez."

69 "Yaratana isyan olan yerde yaratılmışa itaat olmaz." (*Tirmizî*, "Cihâd", 29; *Ahmed b. Hanbel*, V, 66.

70 "Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme." (*Kur'ân*, Lokmân, 31/15).

71 ittihâz etmek H: ittihâz T.

meşrûu menzilesindedir. ⁷² من اطاعه نجا و من عصاه هلك Eğer halk bîat nedir ve sultân kimdir bilmezler ise, millet-i Câhiliyye üzerine ölürler.

Ve bir dahi mâlûm ola ki, cülûsda ihtilâl-i âlem olmağla zarûret-i kaviyye olmadıkça bâis-i ihtilâl olup îkâz-ı fitne etmemek gerekdir ve illâ mel'ûn olur.⁷³ Bu cihetdendir ki, pâdişah hakkında ihtilâf vâki' olsa, def' ve ıslâh edip kendine taarruz olunmamak gerekdir ki, sultân küfrün gayrı zulmle azl olunmaz. Bir kimse⁷⁴ “pâdişâha mübâyâa etdim” [dese] ve lâkin vükelâsına mütâbâat etmeyip âsî olsa, pâdişâha mübâyâa etmemiş olur. Zîrâ hükm⁷⁵ ve emr birdir.

[Hükümdarların muhafızlar tarafından korunması]

Ve mülûkü (T. 4b) sefer ve hazarda muhâfaza etdikleri, Resûlullâh sal-la'llâhu Teâlâ aleyhi ve sellem hâlinden ahz olunmuşdur. Zîrâ hayât-ı dünyeviyyeleri hâlinde dergâh-ı âlileri beklenirdi, ol vakte dek ki ⁷⁶ والله يعصمك من الناس âyet-i kerimesi nüzûl edip (H. 3a) ismet ve muhâfazaları ism-i âzama havâle kılındı. Onun-çün o Cenâb-ı Risâlet-penâh, sultân-ı serîr-i *lî ma'allah*⁷⁷, bülbül-i hoş-nevâ-yı ⁷⁸ الطين ان هو الا وحى يوحى ⁷⁹ و ما ينطق عن الهوى ⁸⁰ tûtî-i destân-serâ-yı ⁷⁹ mazhar-ı âyât-ı azîmü'l-berekât-ı

⁸¹ Efendimiz salla'llâhu Teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine kimse zafer bulmadı ve bir gaddâr, dil-hâhına nâil olmadı. Hattâ Ravza-i behişt-cânibine merâm ve kasr-ı zer-tâk-ı firdevse sefere rabt-ı hırâm etdiklerinden sonra kırk nefer kimse, kasd-ı vücûd-ı Nebevî ile nısfü'l-leylde dâhil-i mescid-i şerîf olup minber-i münîf yanına vardıkda (T. 5a) der-akab bi-kudreti'llâhi Teâlâ arz münşak-ka olup mezbûrların cümlesinin ebdân-ı menhûsalarına hasef vâki' olduğu, *Târîh-i Semenbûdî*'de mufassalan mezkûrdur.

Pâdişâh-ı⁸² âzam adde nâib-i Hak olduğundan, hutebâ menâbirlerde ⁸³ خليفة العالم diye vasf ederler ve bir kimse “*Kur'ân* ile bitmeyen iş, sultân ile biter” demek câ'izdir. Zîrâ kahr-ı sultân olmadıkça, ahkâm-ı şer'îyye icrâ olunmaz. Bu sebebdendir ki, umûr-ı âmme için taraf-ı sultândan müekkeller nasb ü tâyîn olun-

⁷² “Ona itaat eden kurtulur, ona isyan eden helâk olur.”

⁷³ olur T: olurlar H. (“Fitne uykudadır. Onu uyandırana Allah lânet etsin!” mealindeki hadise işaret ediliyor).

⁷⁴ kimse T: kimesne H.

⁷⁵ hükm T: ahkâm H.

⁷⁶ “Allah seni insanlardan koruyacaktır.” (*Kur'ân*, Mâ'ide, 5/67).

⁷⁷ “Benim Allah ile öyle bir vaktim vardır ki, o zaman ne yakın bir melek, ne de gönderilmiş bir peygamber öyle bir yakınlığı elde edebilir.” (İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müşâhî'l-îlbâs 'amme'stebere mine'l-ebâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut, 1418/1997, C. 2, s. 226, nr. 2159).

⁷⁸ “O, hevasından konuşmaz.” (*Kur'ân*, Necm, 53/3).

⁷⁹ “Onun konuşması ancak bildirilen bir vahiy iledir.” (*Kur'ân*, Necm, 53/4).

⁸⁰ “Âdem su ile balçık arasındayken ben peygamberdim.” (Schâvî, *el-Mekâsîd*, s. 376–377, nr. 835; s. 378, nr. 840).

⁸¹ “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (*Kur'ân*, Enbiyâ, 21/107).

⁸² Pâdişâh-ı T: Sultân-ı H.

⁸³ “Allah'ın dünyadaki halifesi.”

muşdur ki, halkı unfla muâheze ederler. Mâa hâzâ ol umûr, *Kur'ân*-ı mübînin tekâlifidir. Zîrâ insânın ekseri merdüm-i bi't-tab olmadıklarından, ihtiyârlarıyla hizmet ve inkıyâd etmezler, belki darb ü zecre muhtâclardır. Bu eelden bî-namâzları ve ehl-i meyhâneyi ve gayrıları muâheze lâzımdır. Tâ ki mütenebbih olalar ve bir dahi fisk u fücûra avdet etmeyeler. Ve hadîs-i şerîfde gelir ki ⁸⁴ بعثت بالسيف ve bu seyf, (T. 5b) Resûlullâh salla'llâhü Teâlâ aleyhi ve sellemden Hazret-i Ömer radiya'llâhü Teâlâ anh efendimize ve sâ'ir hulefâya ve onlardan mülûke intikâl eylemiştir ve bu mânâda mülûk, verese-i Resûl'dür ve bir kılıç dahi vardır ki, herc ü merc ve fitne kılıcıdır ki, Hazret-i Osmân radiya'llâhü Teâlâ anh vâkıyasından kalmıştır. Onun için ilâ yevmi'l-Kıyâm halk ve âlem birbiriyle muhârebeden hâlî degîllerdir. Siyâset dahi meşrûadır. Ve lâkin fukahâ ⁸⁵ ما لم يقطع اللحم او يكسر العظم diye şart göstermişlerdir. Yâni bir maddede şâhid mefkûd olup mücrim dahi ikrâr etmeyecek, lahmını kat' ve azmini kesr etmeyecek kadar siyâset etmek meşrûdur.

Feemmâ bu zamânede icrâ olunmadığından emr-i dînin işi bitdi ve bâzı cühhâl insân “binâ-i Hakdır” diye (H. 3b) müsâmahadan gelir. Zîrâ meşhûdur: “Beni sokmayan yılan bin yaşasın...” derler. Feemmâ yolda giderken harâmî veyâ gayr vech ile bir şakî ona dest-dirâzlık edip mâlin nehb ü gâret (T. 6a) etse, ol vakt onu katle iktifâ etmeyip belki balsa, bedenini nâr ile ihrâk eder... Ya gayrın cânı senin cânın gibi incitmiştir ve mü'minler ise biribirlerinin karındaşlarıdır... Nitekim *Kur'ân*'da gelir ki, ⁸⁶ انما المؤمنون اخوة Pes, niçin karındaşın üzerinden zulmü def' etmezsin?! Bilmez misin ki, herkesin ameli ayağına dolaşsa gerekdir, ya kâfire bile “âdil” denildi? Nitekim hadîs-i şerîfde gelir: ⁸⁷ ولدت في زمن الملك العادل Fi'l-hakîka adl ise sıfat-ı mü'mindir. Gel imdi ey hâkim ve ey zâbit, sıfât-ı adlle muttasif olalım ve siyâseti elimizden komayalım. Zîrâ âhir zamân halkı, umûmen ve husûsan kılıca muhtâclardır. Bu bir asrdır ki, ulemâ ve meşâyih bunda muâmeleci ve gayrılar harâmî oldular.

[Adaletle hükmetmenin lüzumu ve mükâfatı]

Mâlûm ola ki, sultân-ı âzam zıllu'llâh-i fi'l-âlem olduğu cihetden, met'ûb olanlar dıraht-ı müntehâ sâyelerine erip müsterîh oldukları gibi, mazlûmlar dahi sâye-i adl-i pâdişâhîde âsûde olur.⁸⁸ Zîrâ dergâh-ı (T. 6b) sultân bir dîvândır ki

⁸⁴ “Allah'a şirk koşmayıp O'na kul oluncaya kadar savaşmakla emrolundum (kılıçla gönderildim). Allah beni mızragımın gölgesi altında rızıklandırdı. Alçaklık ve küçüklük, emrime muhalefet edenidir. Ve kim bir kavme benzerse o da onlardandır” mealindeki hadisten. (*Abmed b. Hanbel*, II, 5, nr. 5114, 5115; *Beyhakî*, Şu'abü'l-imân, II, 75, nr. 1199).

⁸⁵ “Etini kesmeden ve kemiğini kırmadan...”

⁸⁶ Nitekim *Kur'ân*'da gelir ki انما المؤمنون اخوة T: H'de yok. Ayetin meali: “Müminler ancak kardeşler.” (*Kur'ân*, Hucurât, 49/10).

⁸⁷ “Ben âdil bir hükümdar zamanında doğdum.” (Hadis âlimleri, Hz. Peygamber tarafından Nuşirevan hakkında söylendiği ileri sürülen bu sözün asılsız olduğunu ifade ederler. Bilgi için bk. İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 454-455; Yûsuf Şükrî'nin bu rivayet hk. izahı için bk. Yûsuf bin Osmân el-Harputî, *Silsiletü's-safâ fi Nesebi'l-Mustafâ*, a.g.e., s. 6).

⁸⁸ Mâlûm ola ki, sultân-ı âzam zıllu'llâh-i fi'l-âlem olduğu cihetden, met'ûb olanlar dıraht-ı müntehâ sâyelerine erip müsterîh oldukları gibi mazlûmlar dahi sâye-i adl-i pâdişâhîde âsûde olur T: Mâlûm ola ki, sultân-ı âzam zıllu'llâh-i fi'l-âlem olduğu cihetden, mazlûm olanlar eser-i zulmden, harârete

⁸⁹هو اقرب للتقوى mûcibince, onda adl-i mahz olmak vâcibdir. Ey birâder, dünyâ egerçi dâr-ı ibtilâ ve mahall-i belâ olduğu cihetden cây-ı râhat değildir, feemmâ gâh ü bî-gâh nesîm-i hoş-bû hubûbiyle meşâmlardan ukde münhale olduğu gibi, bâd-ı sabâ-yı adl ile girih-i dil güşâde ve müşkiller hall olup giriftâr-ı gam olanlar fi'l-cümle açılır ve âdiller dahi ⁹⁰ان الله يحب المقسطين muktezâsı üzere mahbûb-ı İlâhî olurlar. Pes, adl ü insâf ü iksât, sebep-i muhabbet-i İlâhiyyedir ve mahbûb-ı İlâhî olmaklığın fevkünde derece yokdur. Onun-çün efdal-i kâ'inât ve ekmel-i mevcûdâta "Habîbu'llâh" denildi. Bu cihetdendir ki "Yevm-i Kıyâmetde âdiller nûrdan minberler üzerinde cülûs ederler"⁹¹ ve "Bir sâat adl etmek, altmış sene ibâdetden hayırlıdır."⁹² Zîrâ âdil olan kimse adliyle ihyâ-i [sünnet-i] Nebevî etmiş olur ki, Cenâb-ı Nebevî hazretleri her kârında adl ve istikâmetle me'mûrdur. Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'de gelir: ⁹³فاستقم كما امرت (T. 7a)

Ve bir dahi arz ve semânın kıvâm ü istimsâki, sıfat-ı adlledir, eğer cevherlerinde ve eğer gayrı hâllerinde... Pes şol kimse "Bu dâ'ire-i devleti zulm çevirir ve döndürür" dese, -el-iyâzü bi'llâhi teâlâ- kâfir olur. Zîrâ her dâire adlle kâ'imdir ve zulm bir nesneyi mahallinin gayrıya vaz' etmektir. Bu sûret ise ifrât ve tefrîtden (H. 4a) hâli değildir ki, ona "inhirâf" derler ki istivâyâ mukâbildir ve demişlerdir ki ⁹⁴خير الامور اوسطها Yâni adl -ki vasatdır- tarafeyn-i ifrât ve tefrîtden hayırlıdır.

[Hükümdara iyi yardımcılarının gerekliliği]

Ve bir dahi pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine bir vezîr-i âzam ve sadr-ı mükerrerden lâzımdır ki, sultân-ı âzam umûr-ı saltanatda vezîre ilticâ ede, vezîr dahi re'y ve tedbiriyle ona iânet eyleye. Bu sebebden vezîr ziyâde âkıl ve zekî ve umûr-dîde gerekdir. Onun için hadîs-i Nebevîde⁹⁵ gelir ki, "Allâh Teâlâ hazretleri bir pâdişâha hayr murâd etse, ona hayırlı vezîr verir ki dâimâ pâdişâhı (T. 7b) taraf-ı Hakk'a sevk eder." Nitekim hadîs-i şerîfde⁹⁶ gelir ki:

ما من رجل من المسلمين اعظم اجرا من وزير صالح مع امام يطيعه يأمره بذات الله تعالى⁹⁷
Yâni gerçi ehl-i İslâmın her birerlerinin amel-i sâlihi mukâbelesinde ecr-i azîm ve sevâb-ı fahîm vardır ki, inda'llâh onunla mükâfât ve mücâzât olunur ve ammâ şol

düşüp şemsde muhterik olanlar dıraht-ı müntehâ sâyelerine erip müsterih oldukları gibi, sâye-i adl-i pâdişâhide âsûde olurlar. H.

⁸⁹ "Adaletli olun. Bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)dır." (*Kur'ân*, Mâide, 5/8).

⁹⁰ "...Çünkü Allah adaletli olanları sever." (*Kur'ân*, Mümtehine, 60/8).

⁹¹ *Müslim*, "İmâre", 18.

⁹² Bu rivayet hk. bilgi için bk. İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 75, nr. 1721.

⁹³ "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol" (*Kur'ân*, Hûd, 11/112).

⁹⁴ "İşlerin hayırlısı orta olanıdır." (Bu rivayet hk. bilgi için bk. İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî, a.g.e., C. 1, s. 469, nr. 1247).

⁹⁵ Nebevîde T: şerîfde H.

⁹⁶ hadîs-i şerîfde T: hadîsde H.

⁹⁷ "Müslümanlar içerisinde, birlikte çalıştığı devlet reisine itaatkâr ve ondan da Allah'ın rızasına uygun emirler alan uyumlu bir vezir kadar sevabı çok bir kimse yoktur." (Kuzâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, 1, 321, nr. 542).

vezîr-i sâlih ki padişâha mutî‘ ola ve ona rızâ’ullâha müteallik olan umûrlar ile emr ede, onun ecri cümleden âzam ve ekserdir.” Zîrâ hayât-ı âleme sebebdir.

Letâ’if-i ahbârdandır ki, Bursa’da âsûde olan Çelebi Sultan Mehmed Han aleyhi rahmeti’r-Rahmân hazretleri⁹⁸ birkaç kimselere gazab edip katl etmek kasdına, ol gece habs olundukda, bir vezîr-i âkıl ve müşîr-i sâlihi var idi ki, ol mahbûslara tenbîh edip “Yarın meydân-ı siyâsete geldikde, cümleniz bir uğurdan koyun gibi meleyiniz” dedi ve ol (T. 8a) sabahki mahall-i siyâsete ihzâr olundular, vezîrin etdiği pend üzre⁹⁹ koyun gibi çağrışmaya başladılar. Pâdişâh dahi “Ne hâldir bu?” diye vezîre hitâbet edicek, vezîr dahi “Pâdişâhım, bunlar kurbân olmağa gelmişlerdir. Onun için meleşirler...” dedi ve bu söz, hunkâra¹⁰⁰ te’sîr eyleyip cümlesinin sahîfe-yi hatâları üzre kalem-i afv çekip âzâd eyledi.

İşte vezîr-i sâlihin ilkâsı ile bu kadar mahbûslar necât buldu ve bundan fehm olur ki, ol mahbûsların fî’l-hakîka katle müstehâk olacak kadar cinâyetleri yok idi; ve illâ vezîr-i sâlih, ol makûle fâsıklara sâhib çıkmaz idi ve müstehak oldukları sûrette dahi her müstehak maktûl olmak lâzım gelmez. Ve illâ bâb-ı şefâat mesdûd olmak lâzım gelir ve hadîs-i şerîfde vârid olmuşdur ki (T. 8b) ¹⁰¹ شفاعتى لاهل الكبائر من امتى “Kebîre” oldur ki hakkında vaîd-i şedîd ola. Katl-i nefis ve ukûk-ı vâlideyn ve emsâli gibi. Pes, Peygamber aleyhi’s-selâm şefâat etdiği nesneye sâ’irler dahi şefâat etmek mekârim-i ahlâkdandır.

Ve Hazret-i (H. 4b) Süleymân aleyhi’s-selâmı bu kadar pür-temkîn ve pür-iktidâr ve pür-teshîr kılmış iken, Âsaf bin Berhıyâ’yı hâtemi¹⁰² gibi medâr-ı mülkü kıldı ve umûrunda muîn ü zahîr kılıp arş-ı Belkîs’i ona ihzâr etdirdi ve Hazret-i Mûsâ aleyhi’s-selâmı Tûr’da münâcâta tahsîs ve itâ-i *Tevrât*’la bu kadar teşrîfden sonra yine birâderi Hârûn aleyhi’s-selâmı hâl-i gaybetinde¹⁰³ makâmında halîfe ve hâl-i huzûrunda muîn ü vezîr ve emîn ü vekîl eyledi.

[Mehdi ve yardımcıları]

Ve Hazret-i Mehdi-i muntazar radiya’llâhü Teâlâ anh evâhir-i zamânda memâlik-i dîne zînet-ârâ ve dâfî‘-i a’dâ ve râfî‘-i efkâr u ârâ oldukları vaktde, yedi aded vezîr ile mütezâhir (T. 9a) olsalar gerekdir ki¹⁰⁴, onlar Ashâb-ı Kehf’dir ve bu vüzerâ-i seb’adan her biri ulûm-ı vezâretten bir ilm-i acîb ile mümtâz ve bir mârifet-i garîbe¹⁰⁵ ile ser-efrâz olup iânet-i Mehdi kılalar ve selefde âl-i Osmânın yedi aded kubbe vezîri dedikleri vüzerâ, seb’a-i mezkûreden me’hûzdur. Bundan¹⁰⁶ fehm

⁹⁸ aleyhi rahmeti’r-Rahmân hazretleri T: H’de yok.

⁹⁹ etdiği pend üzre T: telkîn etdiği üzre H.

¹⁰⁰ hunkâra T: pâdişâha H.

¹⁰¹ “Şefaatim, ümmetimden büyük günahlar işleyenler içindir.” (*Tirmizî*, “Kıyâmet”, 11; *Ebü Dâvûd*, “Sünnet”, 23).

¹⁰² Âsaf bin Berhıyâ’yı hâtemi T: Âsaf’ı hâtem H.

¹⁰³ hâl-i gaybetinde T: gaybetinde H.

¹⁰⁴ gerekdir ki H: gerekdir T.

¹⁰⁵ garîbe T: garîb H.

¹⁰⁶ Bundan H: Ve bundan T.

olundu ki muîn-i devlet-i 'aliyye ve yâver-i saltanat-ı seniyye olan kimseler ukalâ ve ulemâdan gerektir. Zîrâ Hazret-i Mehdî bir husûs-ı mülk ile mülhem ve belki bilâvâsita ahz-ı feyz-i İllâhî ile mükrem iken, yine vüzerâ'-i seb'â ile muâvenete zarûret mess etdi ve bunlardan gayrı dahi cedd-i bûzûrgvârları Hazret-i Murtazâ kerremâ'llâhu Teâlâ vechehünün rûhânîyetleri onlara munzam olduğu müsbettir. Zîrâ Hazret-i Mehdî, Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiya'llâhü Teâlâ anha sülâle-i tâhire-sindendir. Egerçi âl-i Abbâs radiya'llâhü Teâlâ anh sülâlesinden¹⁰⁷ olmak üzere dahi (T. 9b) rivâyet vardır ve ammâ evvelkisi esahdır ve demişlerdir ki, "Mehdî'nin vilâdeti seksenden sonra ve zuhûru re's-i miedendir." Allâhu a'lem. ¹⁰⁸

[Hz. Peygamber'in yerde ve gökteki yardımcıları]

Ve hadîs-i şerîfde gelir ki

ان لى وزيرين فى الارض ابابكر و عمر و وزيرين فى السماء جبرائيل و ميكائيل ¹⁰⁹

Ey nükte-şinâs ve hakikat-istînâs, Resûlu'llâh salla'llâhu Teâlâ aleyhi ve sellem hazretleri âlem-i âfâkda, kalb-i insân gibidir âlem-i enfüsde... Yâni kalb, medâr-ı âzâ ve kuvâ olduğu gibi, onlar dahi kutb-ı kâ'inât oldukları cihetden medâr-ı ulviyyât ve süfliyyâtıdır ve enfüsde kalbin iki veziri, ki akl-ı kudsî ve rûh-ı izâfidir ki sultân-ı kalbe dâ'imâ tedbîr-i hasen ve ilhâm-ı müstahsen ile iânet ederler ve memleket-i vücûdun nizâm-ı umûruna sebep olurlar... Pes, Ebû Bekr'in vezâreti cânib-i rûha ve Ömer'in vezâreti cânib-i akla râci'dir ve Cebrâil'in vezâreti (T. 10a) ism-i Alîm'e nâzırdır ki, ilm ve mârifet rûhdur ve Mikâil'in vezâreti ism-i Kayyûm'a dâirdir ki, me'kûlât ve meşrûbât sebep-i bekâ-i ceseddır ve akl ve rûhun arzî olduğu anâsıra taalluku hasebiyledir ve gıdâ ve ilmin semâvî olduğu, te'sîrât-ı ulviyye sebebiyledir. Zîrâ ahkâm (H. 5a) ve şerâi' semâdan nüzûl ve esbâb-ı rızık dahi oradan hûbût eder. Nitekim *Kur'an*'da gelir: ¹¹⁰ "Çünkü vücûd-ı insânî bir hânedir ki erkân-ı erbaa-i anâsırı müştemil ve nefis ve akl ve rûh ve kalbi hâvidir. Onun için evtâd erbaadrlar ki, dünyânın dört tarafın hıfz ederler ve bunlar kutbun husûs üzre vezirleridir. Kâbe-i Mükerrreme'nin erkân-ı erbaası Kâbeye nisbetle nice ise, bunlar dahi kutba nisbetle öyledir ve iki vezîr dahi vardır ki onlara "imâmân" derler. Biri kutbun (T. 10b) sağında ve biri solundadır ki, kutbun intikâlinde solunda olan imâm, kâ'im-i makâm-ı kutb olur. Ebû Bekr radiya'llâhu anh gibi ki Mekke'de iken Resûlu'llâh salla'llâhü Teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin yemîni idi; bâde'l-Hicret yesârları oldu. Onun için cümleden mukaddem makâm-ı hilâfeti buldu.

[En büyük vezir ve diğer vazifeliler]

Ve vezîr-i âzam olan kimse, "Vekîl" ismine mazhardır ki, sultânın vekîl-i mutlakıdır ve bu vekâletin tahtında cemî'-i esmâ dâhildir, harem-i sultânî olan es-

¹⁰⁷ Egerçi âl-i Abbâs radiyallâhü Teâlâ anh sülâlesinden T: Egerçi âl-i Abbâsdan H.

¹⁰⁸ Allâhu a'lem T: H'de yok.

¹⁰⁹ "Benim yerdeki iki vezirim Ebû Bekir ve Ömer, gökteki iki vezirim Cebrâil ve Mikâil'dir." (*Tirmizî*, "Menâkıb", 17; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 158).

¹¹⁰ "Gökte de rızıkınız ve size vaad edilen başka şeyler vardır." (*Kur'an*, *Zâriyât*, 51/22).

mâdan gayrı ki, vekîl dâhil-i sarâya müdâhale etmez ve etse dahi hikmete muhâlifdir. Yâni mülûk-i izâm hazarâtının haremlerine taarruz olunmamak gerekdir ve haremlerinden murâd, sarây-ı hümayûnları müştemil olduğu ricâl ve nisâdır ve onlara tâbî' olan ahvâl-i enderûndur. Zîrâ padişâh medâr-ı âlemdir ki, kutb-ı zâhir-i vücûddur. Nitekim kutbü'l-aktâb, medâr-ı bâtın-ı vücûd olduğu gibi... Bu cihettedir ki huddâm-ı (T. 11a) pâdişâha hâricden vezîr veyâ gayr vekîl müdâhele etmek ve onların umûrlarına karışmak memnûdur. Zîrâ hikmete muhâlifdir. Bâzi selâtîn-i sâlifenin zamân-ı devletlerinde iki vezîr harem-i pâdişâhî ahvâline müdâhale-i azîme edip aklınca "hüsn-i tedbîrdir" diye bir yolu tutup gitdi; hâric ve dâhili birbirine katdı. Âhir bir iş tutmadı ve başa çıkmadı, belki dahi başdan çıkdı... İşde hakikatşinâs olmayanların hâlleri budur ve bilmediklerine göre bârî bir bilire sorsalar ve hakikat-i hâl ne yüzdendir, baksalar, görseler... Feemmâ inâdları inkiyâd-ı ehl-i Hakk'a mânî'dir. Zîrâ zu'mularınca a'lemler ve aslahlardır. Heyhât! Belki onlarda olan, bu zamâna göre yalnız akl-ı maâş ve galebe-i vehm ü hayâldir. Meğer ki tevfik-ı Hakka mazhar ve hüsn-i tedbîre masdar olalar... Ve bu erkân-ı devlet ve ahvâl-i saltanat, tedbîr-i hükemâ'-i İlâhîye ile kurulmuşdur (T. 11b) ve cümle umûr, müşâvere-i ulû'l-elbâb ile görülmüşdür. Onun için kudemâ'-i mülûk bi-hasbe'l-gâlib mansûr oldular. Zîrâ ervâh-ı âliye onlara zâhiren ve bâtınen müsteshablardır.

(H. 5b) Ve bir dahi mülûkün memleketine hiyânet olunmamak gerekdir. Yâni her ne ki beytü'l-mâle ve onların hazâ'inine vaz' olunacaktır, o bâbda hiyânet etmemek ve tama' yoluna gitmemek gerekdir. Nitekim edenler buldular... Ve bu vekâlet-i kübrâ ve vezâret-i uzmadân ötürü vezîr, pâdişâhın yemînidir. Bu sebebden, tertîb-i meclisde sağ tarafda oturur ve alayda dahi sağ cânibinden yürür ve bu sırta vâkif olmayan kimse, şeyhü'l-islâm müftü'l-enâm hazretlerini¹¹¹ yemîn eder. Nitekim Sultân Mustafâ zamânında vâkî' oldu ve ehlü'llâhın tertîb-i keşifleri üzre cârî olmayıp ve bu makûle esrârdan gâfil olup tağyîr-i etvâr edenlerin kelleleri güyveş meydân-ı fenâda yuvalandı ve gerdenleri şemşîr-i tüzâb-ı hurde-i kahr ile kat' (T. 12a) olundu. İşte cehlle haddini tecâvüz eyleyenin dirahet-ı vücûdu böyle bâr-ver olur ve herkes etdiğine göre cezâ-i vifâk bulur...

Ve hadîs-i Nebevîde gelir ki: "Namâzı terk etmek ve şehevâta ittibâ eylemek ve meyl-i hevâ kılmak ve ümerâ hâ'in ve vüzerâ fâsık olmak, eşrât-ı saatdendir ve bu demlerde kalb-i mü'min suda tuz erir gibi eriyip tağyîr-i münker etmeğe kâdir olmasa gerekdir."

[Hükümdarın vekilleri ve bunların taşınması gereken vasıflar]

Suâl olunursa ki, "Bu kadar memâlikde olan bî-hisâb halkın umûruyla sultân-ı âzam yalnız nice kâ'im olur?" Cevâb budur ki, Resûlu'llâh salla'llâhu Teâlâ aleyhi ve sellem Muâz bin Cebel ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiya'llâhu Teâlâ anhümâ hazretlerini tâlîm-i dîn için Yemen'e halîfe kıldı ve Fârûk-ı âzam¹¹² radiya'llâhu Teâlâ anh hazretlerini sûk-ı Medîne'ye muhtesib nasb buyurdu ve kendileri dahi

¹¹¹ şeyhü'l-islâm müftü'l-enâm hazretlerini T: şeyhü'l-islâm hazretlerini H.

¹¹² Fârûk-ı âzam T: Hazret-i Ömerü'l-Fârûk-ı âzam H.

bi'l-fi'l tefahhus-ı¹¹³ ahvâlden hâli değiller idi. Pâdişâh dahi cemî'-i memâlike vükelâ nasb eder. Feemmâ استعمل (T. 12b) ¹¹⁴ خيار الناس mücibince halkın aslah ve a'delini intihâb ve istimâl ederler. Zîrâ demişler ki

¹¹⁵ ظلم من استرعى الذنب فقد ظلم Yâni "Kurt koyuna çoban olmaz ve illâ koyuna zulm olur" Ve hadîs-i Nebevî'de gelir ki,

من قلد انسانا عملا وفي رعيته من هو أولى منه فقد خان الله ورسوله وجماعة المؤمنين¹¹⁶

Yâni cemî'-i vilâyât emânâtıdır ve hükkâm ümenâ gerektir, havvân değil... Çünkü onların bâb-ı dünyâ ve dinde hıyânetleri zuhûr eylese, sultân-ı âzama lâzımdır ki, onları zecr ü men¹¹⁷ ve siyâset eyleye. Zîrâ onları hâlleri üzerine ibkâ edip te'dîb¹¹⁸ ve siyâset etmemek dahi başka bir zulmdür ve dahi

¹¹⁹ كلكم راع وكلكم مسؤول عن رعيته mücibince herkes kendi zîr-i destinde olanların ahvâliyle mukayyed olmalıdır. Nitekim tevârîh-i Osmâniyye'de gelir ki, Bursa'da âsûde olan Sultân Murâd-ı Evvel -ki Gâzî Hudâvendigâr demekle mârûfdur- onun zamân-ı saltanatına¹²⁰ gelince, irtişâ ve (T. 13a) şûrb-i hamr ve emsâlinin adı anılmaz ve vücûdu yoğ idi; belki bu mekârihler onun zamân-ı devletinden¹²¹ sonra şüyû' (H. 6a) bulmağa başladı ve merhûm ve mağfûrun âdet-i haseneleri bu imiş ki, bir kâdî veyâ bir vâlîye bir yeri tevcih ve taklîl etdikde, eğer ahâlî-i kazânın ulemâ ve sulehâ vü umûr-dîdelerinden onların hüsn-i hâline mahzar gelir ise, orada onu ibkâ ederdi ve illâ ihzâr edip ayağından salb eder ve helâkine dek ol keyfiyyet üzre ibkâ eylerdi ki, gayrıları¹²² dahi bu hâle bakıp ibret alsınlar ve ol makûle kârda bulunmasınlar. Zîrâ insân bir murg-ı dâne-çîn kadar dahi olmaz mı ki, murg kendi cinsinden birini dâmda görse, orada dâne mülâhaza ederse dahi dâm yanına uğramaz ve bîm-i kayda düşmez. İşte buna "idrâk-i mücerred" derler ki, hayvân onunla nef' ve zararı temyîz eder... Ya insân -ki erbâb-ı uküldendir- ne aceb hayrı ve şerri bilmez (T. 13b) ve muktezâsıyla amel kılmaz ve dâm-ı muâhazeye giriftâr olacağı mülâhaza eylemez!.. Bu cihetdendir ki kurb-ı Kıyâmetde bâzı defâ'in açıldıkda, halk hırsların-

¹¹³ tefahhus-ı T: tafakkud-ı H.

¹¹⁴ "(İşlerde) insanların hayırlı olanlarını çalıştır." Tâvûs bin Keysân (ö. 106/ 725), Ömer bin Abdülazîz'e gönderdiği mektupta "İşlerin hayırlı olmasını istersen, hayırlı kimseleri iş başına getir" tavsiyesinde bulunmuş; halife de cevaben "Öğüt olarak bu bana yeter" demiştir. Yûsuf Efendi, *Rumûzî't-tevhîd* adlı eserinde, anılan sözün Tâvûs-ı Yemânî'ye ait olduğunu söyler. Harputî Hacı Yûsuf Şükri, *Rumûzî't-tevhîd*, Urfevî Hacı Halîl Zârî Efendi Taşdestgâhı, 17 Receb 1286/23 Ekim 1869, s. 23).

¹¹⁵ "Kurdu çoban yapan mutlaka koyunlara zulm eder." (İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşke*, C. XX, s. 25; İbn Hacer, Şihâbeddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-sabâbe*, Dârü'l-Ceyl, Beyrut, 1412/1991, C. III, s. 6).

¹¹⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 104, nr. 7023.

¹¹⁷ men' T: te'dîb H.

¹¹⁸ te'dîb T: zecr H.

¹¹⁹ "Hepiniz çobansınız ve görüp gözettiklerinizden mes'ulsünüz." (*Bubârî*, "Nikâh", 89; *Ahmed b. Hanbel*, II, 54, 186, nr. 5167).

¹²⁰ saltanatına T: devletine H.

¹²¹ zamân-ı devletinden T: devletinden H.

¹²² gayrıları T: gayrılar H.

dan onun üzerine şol kadar izdihâm ederler ki, binde biri ancak halâs ola. Böyle iken tama‘ gâliblerinden “Belki ben halâs olurum” diye ikbâl ve müzâhmeden hâlî olmayalar ve âhir onun üzerinde helâk olalar.

Mâlûm ola ki, “imâret”, kesr-i hemze ile beğlik dedikleridir, şartı adâlet iledir. Husûsâ ki demişlerdir ki

123 لا تصلح الامور الا باولى الالباب والارحاً لا تدور الاعلى الاقطاب Yâni âsiyâbların kutbu -ki demir iğidir- onun üzerine devr ettiği gibi, umûr-ı dîn ve dünyâ dahi ulü'l-elbâb ile salâh-pezîr olur. Peş, ümerâ udûl ve ukalâ olmadıkca, nizâm-ı âlem bulunmaz ve bir kimse mülkünü dînine hâdim kılsa, her şeytân ve mütemerrid ona mutî' u münkâd olur ve eğer dînini mülküne hâdim kılsa, herkes ona tama‘ eder (T. 14a) ve halk arasında zillet kabûl eyler ve insân gerçi imârete harîsdir, feemmâ sonu nedâmetdir. Zîrâ bu bir deryâ-yı basît ve amîk gibidir ki gittikçe içeri cezb eder.

[Devletin yok oluş sebepleri]

Ve zamâne ehlinin dahi adl ve insâfa müsâadesi yokdur, belki re'ÿ ve tedbîrleri zulm ü udvânadır ve ol makûle tevâbi‘ ve asâkir ile imâret¹²⁴ nedir ki? Harâb-ı âleme sebebdir. *Nevâbig*-ı Zemahşeri’de gelir ki,

125 علامة ادبار الامارة كثرة الطاعون وقلة العماره Yâni devlet ve saltanatın zevâline iki alâmet vardır: Biri kesret-i tâündür ki, onunla raiyyet fenâ bulup tahte'l-livâda muâvin kalmaz ve yine *Nevâbig*’de gelir ki 126 اذا كثر الطاعون ارسل الله الطاعون Yâni tâğîler ve bâğîler rûy-ı zemînde tekessür edip fisk u fücûrla haddi tecâvüz etdiklerinde, Allâh Teâlâ onların üzerine tâûn irsâl edip şerleri sâirlere dahi sâirî olur.

Ve ehl-i tuğyândan biri de zânî olandır. Zîrâ zânî olanlar (T. 14b) zinâdan gusl etdiklerinde, (H. 6b) her katresinden bir cinnî halk olunup ellerinde âteşin rumhlarıyla halka ta'n eder ve ta'n olunan mevzi’de maraz-ı mâhûd zuhûr edip helâklerine sebep olur. Husûsâ ki tâûn çene altında ve kulak dibinde ve şâh damarı üstünde olur ki ona ilâc olmaz...

Ve zevâl-i devlete alâmet olan hâlin ikincisi, killet-i imâretidir. Yâni zulm ile veyâ mevt ile reâyâ perîşân olup fenâ bulıcak, kurâ ve bilâdlar dahi harâb olur. Zîrâ arzın imâreti insân iledir ve bir yerde ki adl-i padişâh ola, orada husb ü rehâ olmasa, yine bereket vardır. Feemmâ zulmle bereket olmaz; gerekse zirâat ve hırâsetde kusûr olmasın...

123 “Değirmen mihverî üzere döndüğü gibi işler de ancak akıl sahipleriyle iyileşir.”

124 imâret T: imâretin H.

125 “Devletin düşkünlüğünün alâmeti, vebanın çokluğu ve bayındırlığın kıtlığıdır.”

126 “Azgınlık çoğaldığında Allah onların üstüne veba gönderir.”

[Devlet reislerinin Kureyş'ten olması]

Ve bir dahi mâlûm ola ki eimme ve hulefâ, silsile-i Kureyş'den gerekdir. Nitekim hadîs-i Nebevîde gelir ki ¹²⁷ *الائمة من قريش* Suâl olunursa ki, “Eimme Kureyş'den olmak lâzım gelecek¹²⁸, sâir mülûk-i İslâmiyye nedir?” Cevâb budur ki, onlar hulefâ-i halifedir. (T. 15a) Ve lâkin devlet-i Osmâniyye sâir mülûk üzerine min külli'l-vücûh rüchânı vardır, belki bunlar kuvve-i kâhireleri sebebiyle asl hükümdendir. Zîrâ tâife-i Ensâr, zümre-i Muhâcirînden ne mertebede iseler, mülûk-i Osmâniyye dahi şürefâ-i Mekke'ye göre böyledir ve eğer tâife-i Ensâr olmasa, Muhâcirîn ile umûr-ı harb kâ'im olmazdı. Onun-çün *Kur'ân*'da gelir:

¹²⁹ *هو الذى ايدك بنصره وبالمؤمنين* Zîrâ burada “mü'minler” ile murâd, tâife-i Ensârdır ve bunun sırrı budur ki, Muhâcirîn, ehl-i Harem-î İlâhî olmağla zât mertebesindedirler. Zîrâ Kâbe, zât-ı ehadiyyeye işâretidir ve Ensâr ehl-i harem-i Nebevî olmağla sîfât mertebesindedir. Zîrâ Medîne zât-ı vâhidiyyeye işâretidir ve zâta kuvvet sîfâtdan gelir. Yâni kuvvet-i sîfât olmasa, zât fi nefsi'l-emr istimsâk etmez. Nazar eyle ki, tâûn bi-hasbe'l-gâlib sıbyânda vâki' olup ihlâk ider. Zîrâ âlem-i zâta karîb olmağla zaîf düşmüşlerdir ki, onlarda kuvvet-i sîfât yoktur. Bu tahrîr-i garrâ ve takrîr-i zibâdan (T. 15b) fehm olundu ki, huddâmü'l-Haremeynü's-şerefeyn olan selâtîn-i Osmâniyye ¹³⁰ *شرفهم الله بحسن العمل والنية* âzâ vü kuvâdan kalb gibidir. Yâni kalb-i insân nice medâr-ı vücûd ise, onlar dahi medâr-ı âlemdir. Zîrâ kutb-ı zâhirdir ki, Haremeyne ve sâ'ir bilâd-ı İslâmiyyeye imdâd ve feyz onlardan vusûl bulur ve umûr-ı dünyâ ve dîn onlar ile muntazam olur. Onunçün dârûs-saltanat olan İslâmbol, Mekke'den Medîne gibidir ki, mahall-i cemiyet ve kuvvettir. Bu sırr-ı azîmdendir ki, menâsıb-ı âliyeden olan kâdiaskerlik ve fetvâ, kazâ'-ı İslâmbol'dan sonradır, kazâ'-ı Mekke'den sonra değil. Egerçi Mekke, “Ümmü'l-kurâ” ve hâvî-i Kâbe-i ulyâ olduğu cihetden cemî'-i bilâddan efdaldır, feemmâ nazar hakâ'ikın (H. 7a) zuhûruna ve âsâr-ı sîfâtın sudûrunadır ki tefâvüt-i merâtib onunla hâsıdır ve illâ sırr-ı zât sârîdir ve onda tefâvüt yoktur. Zîrâ merite-i ulûhiyet masdar-ı merâtibdir. Bu masdarda tefâvüt olmaz, belki masdûratda olur.

[Emevî, Abbasî ve Osmanlı Devletleri]

Mâlûm (T. 16a) ola ki, Devlet-i Abbâsiyye ve Osmâniyye cemî' düvelin evlâ ve ekmelidir. Biri fâtiha, biri hâtimedir. Zîrâ âl-i Abbâs'dan mukaddem olan devlet-i Emeviyye'ye itibâr yoktur. Şol cihetden ki, Resûlu'llâh salla'llâhü Teâlâ aleyhi ve sellem onları Medîne-i Münevvere'de minber-i âlîlerine meymûn sûretinde çıkararak mütâlâa etdiler ve bu mânâdan mahzûn oldular. Âhir Benî Ümeyye süfehâsı -ki Yezîd ve emsâlidir¹³¹- zuhûr edip Şâm-ı cennet-meşâmda ne fezâhatlar etdiler ve

¹²⁷ “Devlet başkanları Kureyş kabilesinden olur.” (*Abmed b. Hanbel*, III, 129, nr. 12329; III, 183, nr. 12923; IV, 421, nr. 12329; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 467, nr. 5942). Bu hadis hk. bilgi için bk. Yûsuf bin Osmân el-Harputî, *Silsiletü's-safâ fî Nesebi'l-Mustafâ*, a.g.e., s. 17-18.

¹²⁸ olmak lâzım gelecek H: lâzım gelecek T.

¹²⁹ “...O seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir.” (*Kur'ân*, Enfâl, 8/ 62).

¹³⁰ “Allah, onları amel ve niyet güzelliğiyle şereflendirsin!”

¹³¹ Yezîd ve emsâlidir H: Yezîd-i pelid ve emsâlidir T.

habâsetlerde bulundular. Tâ ki Horasan'dan Ebû Müslim zuhûr edip onları hilâfetden hal' eyledi; âl-i Abbâs'ı nasb eyledi ve bunları Resûl-i Ekrem sallâ'llâhu Teâlâ aleyhi ve sellem minber-i münîflerine sûret-i insânîyyede râfî görüp müstebşer oldular. Bu cihetden, onlar ile âlem nizâm buldu. Tâ âl-i Cengiz'den Hülâgû zamânına dek -ki onların zuhûr ve istilâsıyla âlem bir dahi nizâmından çıkup Devlet-i Osmâniyye ile âlemin bedenine cân geldi ve (T. 16b) saltanat emri kemâlin buldu. Zîrâ bunlar meb'as-ı Nebevîden mukaddem ve muahhar olan devletlerin ve ricâl-i mülûkûn umdesidir ki, aslı bâzı ehlü'llâh nazarıyla sâbit ve tertûbiyle mürettedür ki, ilâ hâza'l-ân ol vaz' ile dâ'ir ve ilâ zamâni'l-Mehdî ol vechle sâ'irdir.¹³² Zîrâ bunların devletleri altı yüz doksan dokuz [Mîlâdî 1299-1300 yılın]dan zamân-ı Mehdî'ye muttasıl olsa gerekdir ve kefer-i Tatar'ın istilâsı, Hazret-i Âsâ aleyhi's-selâmdan sonra kurb-ı Kıyâmetdedir. Avâmın vehm etdiği gibi Mehdî'den evvel değıldir ve bu bir sırdır ki, onu ancak ulemâ-i billâh bilirler ve fehmederler. Zîrâ hatmü'l-enbiyânın mertebe-i velâyetde hatmü'l-evliyâsı olduğı gibi, mertebe-i hilâfetde dahi hatmü's-selâtnî vardır ve bunlar İmâm-ı Âzam mezhebi ile temezhüb eyleyip onun icthâdiyâtıyla âmil oldular. Zîrâ mezheb-i İmâm, hem mukaddem ve hem muahhardır ki, zamân-ı Mehdî'de mâmûlun bih olsa (T. 17a) gerekdir.

El-hâsıl mezâhib-i selâsenin ihtilâfı mürtefi' olup sadr-ı evvelde olan vech üzere ihtitâm bulsa gerekdir. Pes, hatm-i mezhebe hatm-i hilâfet dahi münâsib geldi. Bu eelden âl-i Osmân, mezheb-i Nûmân ile amele muvaffak oldu.

[Osman Gazi'nin Kur'ân'a saygısı ve Hacı Bektaş'ın ona duası]

Ve demişlerdir ki, Osmân Hân Gâzî evâilinde bâzı ahâlî-i kurâdan müteez-zî olup bi-tarîkı's-şikâyet Hacı Bektaş'a giderken, yolda bir âdemin hânesinde geceleme iktizâ etdi. Ol gece gördü ki, ol hânede¹³³ bir muallak nesne vardır. (H. 7b) "Nedir bu?" deyü suâl edicek, "*Mushaf-ı Şerîf*dir" dediler. Osmân Hân dahi buyurdular ki, "Bir hânede ki *Mushaf-ı Şerîf*¹³⁴ola, ben ona tâzîm etmek lâzımdır" deyü hemân der-akab yerinden kıyâm edip bu *Kelâm-ı Kadîme* karşı el bağlayıp tâ-be-sabâh¹³⁵ ihyâ'-i leyl eyledi ve oradan sefer edip sù-yı maksûdına giderken, yolda bir kimseye râst geldi ve ol kimse bir asâ ucuna bir bez bağlayıp bayrak şeklinde Osmân (T. 17b) Hân'ın eline verdi ve "Allâh Teâlâ sana mübârek eyleye!" deyip oradan gâib oldu. Meğer o kimse Hacı Bektaş idi ve lâkin Osmân Hân hazretleri onu bilmedi...

Demişlerdir ki, bu hikâyeden birkaç mânâ fehm olundu: ¹³⁶

¹³² ilâ hâza'l-ân ol vaz' ile dâ'ir ve ilâ zamâni'l-Mehdî ol vechle sâ'irdir. H: ilâ hâza'l-ân ol vaz'ın ekseriyle dâ'ir ve ilâ zamâni'l-Mehdî inşâ'allâhu Te'âlâ ol vechle sâ'irdir. T.

¹³³ hânede T: dârda H.

¹³⁴ Şerîf T: Kerîm H.

¹³⁵ tâ-be-sabâh T: tâ-be-rûz H.

¹³⁶ H'da derkenar: İlm iki nev'dir: Biri ilm-i dirâsetdir ki, ulemâ-i rûsûm birbirinden istifâde ederler. Mâh, mihrden nûr istifâde etdiği gibi ve biri dahi ilm-i verâsetdir ki ulemâ-i hakikat onu bizzât Hak'dan istifâze eder. Şems, nûru zât-ı Hak'dan istifâza etdiği gibi ve nûr-ı şems, sâ'ir envâ-i nücûma göre aslıdır. Nûr-ı zât asl olduğu gibi. Onun nûr-ı hürşide ziyâde ve noksân ile tagayyür

[Kabirdekilerden yardım istemek ne demek?]

Evvelkisi budur ki, insânın bir kâr-ı mühimmi, emr-i müşkili olsa,

137 *موتوا قبل ان تموتوا* 138a mûcibince, ervâh-ı evliyâdan istiânnet ve istimdâd etmek, emr-i meşrûdur. Ve lâkin şefâat mülâhazasıyla veyâ esrâr-ı Hakk'ın evliyâda kemâl-i zuhûru ve tecelliyâtının onlarda nihâyet bürûzu hasebiyle ve illâ câhil ve mahcûba göre mezâlîk-ı akdâmdır ve ehl-i kubûrdan murâd ehl-i fenâdır, yâni fenâ-i irâdî erbâbıdır. Nitekim hadîs-i şerîfde gelir ki *موتوا قبل ان تموتوا* 138a Yâni “mevt-i ıztırârî ile fenâ bulmazdan evvelden mevt-i ihtiyârî ile fenâ bulunuz.” Bu sûretde ehl-i kubûr olmak, fenâ-i mânevîden kinâye olur. Pes, ehlü'llâhın ecsâdı, ervâhına (T. 18a) göre kubûr olmuş olur ve hadîs-i Nebevîde gelir ki, “Eğer bir kimse zümre-i ahyâda meyyit görmek isterse, Ebû Bekr'e nazar eylesin!” Yâni Ebû Bekr radiya'llâhu Teâlâ anh hâl-i hayâtında memât sırrı bulmuş ve ölmezden evvel ölmüşdür.

Ve bir kimse, hüsn-i zann ettiği kimseye “Bizi hâtırdan ihrâc etmeniz” demek, istimdâd makûlesindendir ve ziyâret-i kubûr-ı sulehâ edenlerin dahi istimdâddan murâdları, mülâhaza-i şefâatdır; yohsa onları Tanrı yerine komak değildir. Hâşâ ki mü'min ve muvahhidde bu i'tikâd-ı fâsîd ola!..

Ey birâder, bir kâmilî hayâtında hânesinde ziyâret etmek ne ise, intikâlin-den sonra kabrinde ziyâret dahi öyledir. Zîrâ onlar inda'llâh ahyâlardır. Nitekim hadîsde gelir ki, 139

و لا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله اموات بل ينقلون Bu ecden mü'min-i kâmil olanlara “öldü” demek menhîdir ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de gelir ki,

و لا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله اموات بل احياء 140

Ve ikincisi budur ki, gerçi Osmân Hân (T. 18b) aleyhi'l-gufrân mertebe-i hilâfeti zâhirde nefes-i evliyâ ile buldu, feemmâ fi'l-hakîka ol devlete tâzîm-i *Kur'ân* ile nâ'il oldu ve hakikat-i tâzîm *Kur'ân-ı* mübînin (H. 8a) ahkâmıyla âmil ve hakâ'ikıyla kâ'im olmağa vücûd bulur ve insân-ı kâmil, ez-cümle Osmân Hân Gâzi'nin mülâkî olduğu Hacı Bektâş'dır ki, Hak Teâlâ'nın kitâb-ı câmi'-i tekvînidir, *Kur'ân*, kitâb-ı câmi'-i tenzîlî olduğu gibi... Bu sûretde insân-ı kâmile ve *Kur'ân*'a tâzîm etmek meâlde birdir. Aceb hâldir ki, insân kemâl-i gaflet ve hicâbından *Mushaf*in müzeyyenine ve hüsn-i hatla olanına mâ'il olur... İnsân-ı kâmil dahi böyledir ki hilye-i kemâlat ile müzeyyen ü mütehalledir. Böyle iken sûretin ârâyişine bakarlar ve mânânın zîb ü zînetinden gâfil olurlar. Maa hâzâ mânâ ve sûret biri biriyle kâ'im olmağa rûh bulur. Gel imdi bu sırr-ı bedî'î fehm edip sohbet için bir ehl-i hüner

yokdur. Kamer ise böyle değildir. Bu cihetden ulûm-ı resmîyye ashâbî tagayyürden halâs olmazlar ve ammâ ulûm-ı hakîkiyye erbâbî bâtın-ı arş gibi tezelzülünden mahfûzlardır. Ve lâkin her asrda erbâbının a'dası bisyâr ve muhâlifleri bî-şümârdır.

137 “Bir işte kararsız kaldığınızda, kabirdekilerden yardım isteyin.”

138 “Ölmeden önce ölüünüz!” (İbn Hacer, *İmtâ'u bi'l-Erba'in*, s. 98; Sehâvî, *el-Mekâsîd*, s. 500, nr. 1211).

139 “Müminler ölmez; muhakkak ki fânîlik yerinden ebediyet, sonsuz kalıcılık yurduna geçerler.”

140 “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin, bilakis onlar diridir...” (*Kur'ân*, Bakara, 2/154).

bulagör ki, hüneri ulûm-ı Îlâhiyye ola, yalnız rüsûm olmaya ve illâ (T. 19a) vaktin zâyî' olur. Zîrâ âhir bu sûret senden cüdâ olup geride kalırsın...

[Her hükümdar için bir müşid'in gerekliliği]

Üçüncüsü budur ki, her pâdişâha bir ehl-i hâl şeyh gerekdir. Zîrâ ibtidâ-i saltanat, şeyhe mukârenetle hâsıl oldu, ki Hâcî Bektâş-ı Velî'dir.¹⁴¹ Binâen alâ hâzâ sonra gelenlere dahi mukârenet lâzımdır. Zîrâ devletin yalnız vücûdu maksûd değildir, belki bekâsı matlûbdur. Bekâ ise bekâ-i nefis ve bekâ-i hizmetle olur. Feemmâ bu zamânda ehl-i hâl ve ehl-i feyz, rûh-ı kalble bulunur. Ekser-i nâs ise bî-rûhdur. Zîrâ kurb-ı Kıyâmetdir ki, maşrık hâli, mağribe mütehavvil olsa gerekdir. Bu sebebdendir ki, güneş mağribden doğacaktır.

[Sultana fetva verenin vazifeleri]

Ve bir dahi mâlûm ola ki, müftî-i sultân -ki şeyhü'l-islâm'dır- yalnız ism-i Alîm'e mazhardır ki esmâ'-i hüsnâdan bir ferddir. Ve¹⁴² şuglü dahi bu ism-i şer'fin zâhirine taalluk eder ki, havâdis ve vâkıta müteallik olan mesâ'il ve fetâvâdır ve bu umûr-ı fetâvâya ihtimâm-ı tâm lâzımdır. Zîrâ her fetvâ ki tahrîr olunur, Resûl-i Ekrem (T. 19b) salla'llâhu Teâlâ aleyhi ve selleme arz olunur. Zîrâ şer'at, fi'l-hakîka onun ve hâkim ve müftî dahi odur. Nitekim *Kur'ân*'da gelir¹⁴³:¹⁴⁴ *يستفتونك* Ve ol fahrûr-rusul dahi Hak'da fânî olmağla onun yüzünden hâkim ve müftî Allâh Teâlâ'dır. Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'de gelir ki¹⁴⁵ ¹⁴⁶ *قل الله يفتيكم* Ve şol mânâ ki Resûlu'llâh aleyhi's-selâma mârûz ola, onda şâri'in caddesinden çıkıp hilâfa gitmek ve mesâ'il-i şer'iyede müsâhele etmek câ'iz değildir ve şeyh-i sultân, ism-i Alîm'in bâtınına mazhardır. Zîrâ üstâd-ı zâhir, müftî hükümündedir ki tâlîm ettiği ahkâm, zâhire müteallikdir; feemmâ şeyh olan kimse, tebdîl-i ahlâk ve tezkiye-i nefse müteallik olan umûrlar ile terbiye ve irşâd eder (H. 8b) ve bu ikisi¹⁴⁷ dahi lâzımdır.¹⁴⁸ Zîrâ evvelkine göre ¹⁴⁹ *طلب العلم فريضة على كل مسلم* vârid olmuşdur ve burada ilmden murâd, ilm-i hâldir ki bu ilm-i hâl olmadıkça sülûk-i râh-ı Hak dürüst olmaz ve

¹⁴¹ Hacı Bektâş-ı Velî'dir T: Hacı Bektaşdır H.

¹⁴² Ve T'de yok.

¹⁴³ gelir H'de yok.

¹⁴⁴ "Senden fetva isterler..." (*Kur'ân*, Nisâ, 4/176).

¹⁴⁵ ki H'de yok.

¹⁴⁶ "Allah size (...) fetva veriyor." (*Kur'ân*, Nisâ, 4/176).

¹⁴⁷ ikisi H: ikisinden T.

¹⁴⁸ lâzımdır.T: lâzım ve vâcibdir H. H'nin kenarında: "Mâlûm ola ki, ilm-i hâl, tarîk-ı ilm-i keşfidir. Nitekim hadîsde gelir:

من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم Binâen alâ hâzâ, amel-i sâlih ilm-i şer'î üzere mevkûfdur. Ve bunda sultân ve raiyye müsâvidir. Çünkü ilm-i şer'î yoluna ilm, mirâsla ilm-i Nebîdir; o dahi vücûd bulur ve bunun keyfiyeti herkese kemâ yelik mâlûm olmamağla müşid-i kâmile zarûret mess etdi. Zîrâ avâmda dahi ilm vardır. Ve lâkin şurûtuna mukârin olmadığundan neticesi olan keşf dahi hâsıl olmaz."

¹⁴⁹ "İlim öğrenmek, her Müslüman üzerine farzdır." (*İbn Mâce*, Mukaddime, 17; *Beyhakî*, "Şu'abü'l-îmân", II, 253, nr. 1664).

ikinciye göre *Kur'ân*'da ¹⁵⁰ *ويزكهم* ve hadîsde ¹⁵¹ *تخلقوا باخلاق الله* (T. 20a) denilmiştir. Velhâsıl eğer ilm-i zâhir ve eğer ilm-i bâtından her biri nefsü'l-emrde kemâldir ve sultâna ve raiyyeye lâzımdır ki, bu kemâl ile muttasıf olalar ve inda'llâh derece-i 'âliye bulalar.

Dördüncüsü, kılınc ve sancag akd olmağa bir re'is-i dîne mevkûfdur. Zîrâ onun mübâşeretü ¹⁵² *قريب* *نصر من الله* *وافتح* *بالسيف* ¹⁵³ *وبعثت* remzini izhâr eyler.

Ve nefes-i pîrânın âsârı meşhûde ve iksîr-i nazarlarının umûr-ı dîn ve devletde netâyici mâhûdedir ve sancag¹⁵⁴ dahi Hazret-i İbrâhîm aleyhi's-selâmın ilâ hâze'l-ân ehl-i cihâda yâdigârı ve Resûlü'llâh salla'llâhu Teâlâ aleyhi ve sellem ve selâtın ve mülûkün şîârıdır.^{155 156}

¹⁵⁰ “Ey Rabbimiz, onlara içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. (...)” (*Kur'ân*, Bakara, 2/129) mealindeki ayetten. “...yüzekkihim...” kelimesinin geçtiği başka bir ayet: *Kur'ân*, Âl-i İmrân, 3/164).

¹⁵¹ “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın.” (*Azîmâbâdi, Arni'l-Ma'bud*, s. 36).

¹⁵² “(...) Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. (...)” (*Kur'ân*, Saff, 61/13).

¹⁵³ “Ben kılıçla gönderildim.” (*Ahmed b. Hanbel*, II, 5, nr. 5114, 5115).

¹⁵⁴ sancag T: sancagı H.

¹⁵⁵ ...ve selâtın ü mülûkün şîârıdır T: ve hulefâ ve selâtın ve mülûkün şîârıdır H.

¹⁵⁶ Bu cümleden sonra H'de üstü kırmızı mürekkeple çizilmiş, nakledeceğimiz satırlar yer alır. Derkenarda bunların eser metninde olmayıp açıklama mahiyetinde kenarında yer alması gerektiği şöyle belirtilmiştir: “Surh ile mahtût olan sûtür, derûndan olmayıp hâşiyeye tahrir olunan fehvâtandır. Gaflet olunmaya.” “Bâdeza mâlûm ola ki, Sultân Ahmed-i Evvelden beri selâtın-i izâm meşâyih-ı kirâm ile sülûkâne sohbet etmemişdir. Mezbur Sultân Ahmed, Üskûdâr'da âsûde olan Şeyh Mahmûd Hüdâyî kudde sirruhu ile sülûkâne sohbet edip dîn ve dünyâda çok intifâ' etmiştir. Hüsn-i i'tikâd ve sülûkü ile derecât-ı 'âliyye yetmişdir. Ve hattâ müşkilât-ı devletden bir nesne düşdüke, 'Varalım, hazret-i pire danışalım' der imiş, radiya'llâhu anh.

Ve bir dahi mâlûm ola ki, mülûk arasında münkir olmak olmaz. Zîrâ devletleri nefes-i nefis üzerine te'sis olunmuş ve sülûk ve takvâ üzerine binâ kılınmıştır. Vüzerâ ve şüyûhu'l-islâm dahi böyledir. Zîrâ demişler ki *الناس على دين ملوكهم* Pes dîn-i sahîh-i mülûk üzerine olmayan etbân dest-i sülûk-ü i'tikâdları, temel-i devleti yıkmakda ve kasr-ı 'âli-i saltanatu harâb kılmakda ve nefes-i inkâr-zebâneleri zâhir ve bâtını yakmakda... *العياذ بالله من سوء الحال* Aceb mütegayyer zamândır ki, zevkî kedere mübeddel olmuşdur ve câm-ı şerbet yerine zehr dolmuşdur. Avâmı meyde ve havâssı neyde kuru sît u sadâda kalmışlardır ve dâi-i ilâ'llâha gûş tutmayıp kulzüm-i gaflete dalmışlardır.

Eğerçi her asrda yüz yigirmi dört bin evliyâ mevcûd ve dide-i basiretle meşhûddur; feemmâ kanı göz ki envân göre ve kanı dil ki esrâra ere ve kanı bülbül ki gül dere ve kanı âşik ki cân vere? Kanı sâdik ki makâm-ı hîdmetde dura ve kanı dil-teşne ki câm-ı safâ zevkîn süre?! Ey pister-i râhatda hâb-ı deyde olanlar, mütenebbih olunuz! Cüst u cûdan hâli olmayıp kendinize bir mürşid ve pîr-i hakkânî bulunuz ve niam-ı İlâhiyye şükrediniz. Ve lâkin tâât ve ibâdetle, yoksâ menâhi ve melâhi ile değıl ve illâ küfrânın gâyeti hızlandır. Nitekim demişler:

'Sana hızlân değıl mi bî-basar olmak şu âlemde

Kemâl-i mârifet peydâ edip insân-ı kâmil ol!

Ey birâder, şeytân ve melek insânın kendi nefindedir. Dâll ve muzıll kendidir. Zîrâ anâsırında olan nâr tekessüf edip cehennem ve şeytân olup âhir kendi âteşine yanar. Pes, ol âteşi âb-i şeriat ve feyz-i mârifet ve Kevser-i tarikat ve zemzem-i hakikat ile söndürmek gerekdir. Ve illâ âhiretde lehebğir olur. Su bulunmadığı mahalde itfâ' müşkildir. Ve melek dahi insânın rûhâniyetinden ve âmâl-i sâlihâsından vücûd bulur. Bu cihetden hâdi ve mehdî kendi olur. Yâni meleğin onu hidâyet ve irşâdi, yine kendine muzâfdir ki mehdîdir. Fefhem cidden!”

[Kahrda lütuf nedir?]

(H. 9a) Ve dahi evlâd-ı Âdem'e lâzım olan, Hak Teâlâ'nın kahrda lutfuna hamd etmektir. Suâl olunursa ki, "Kahrda lutf nedir ki ona hamd olunur?" Cevâb budur ki, belâ fevkinde belâ vardır. Pes, ednâ ile mübtelâ olmak lütfudur. Meselâ bir kimse fakîrdir, feemmâ eli ve ayağı ve gözleri sağdır. (T. 20b) Bu cihetden fakîr-i âmâ ve muk'ada göre onun hâli esheldir ve bir dahi budur ki, kahr ile mübtelâ olup sabr eyleyene ecr-i uhrevî vardır ve bundan gayrı âyîne-i kalbin dahi küdürâtdan pâk eder. Zîrâ dünyâda her ne mertebe buldular ise, belâ ile buldular ve kahr dahi kemâlât-ı İlahîye'dendir ve onda kemâl-i İlâhî budur ki, herkes kendi üzerinde müezzî ve müellim olan nesneyi ref' etmeğe çalışır ki, eğer kâdir olsa fi'l-mesal üzerine toz kondurmazdı. Feemmâ Hak Teâlâ kakhâr ve gâlibdir ki, kudret ü kuvvetiyle insânın acz ü za'fını kendine bildirmek için mübtelâ eyler ve bu yüzden onun dergâhına ilticâ etdiğin diler, tâ ki esmâ'-i İlahîye lutfen ve kahren yerin bula ve ahkâmı zuhûra gele.

[Hz. Âdem'in yaratılışı]

Egerçi avâm-ı nâs bu makûle hakâ'iki bilmezler ve anlamazlar. Pes, Âdem aleyhi's-selâmın rû-yı zemîne hübütu, aşkla ve derd ile ibtilâ ve merâtib-i esmâdan sülûk ve kemâl-i (T. 21a) İlâhî ile ittisâf ve süedâ ve eşkiyâyı biri birinden temyîz içindir. Zîrâ cennetde tenâsül vâki' olsa, eşkiyâ orada vücûda gelip neşv ü nemâ bulmak lâzım gelirdi.

Suâl olunursa ki, "Tenâsül cennetde olsun, feemmâ mavtın-ı cennete münâsib olmayan şekâvet olmasın?.." Cevâb budur ki, bu suâl hikmetden zühûldür. Zîrâ Âdem aleyhi's-selâm hakkında ¹⁵⁷ **خَلَقْتُ بِيَدِي** buyuruldu. "Yedeyye" ile murâd ise, lutf ve kahr ve cemâl ve celâldir. Pes, cennetde tenâsül etmek, cibillet-i Âdem'e muhâlifdir.

Suâl olunursa ki, "Evvel-i emirden niçin cemâl üzerine halk olunmadı?" Cevâb budur ki, Âdem'in hilkatinden (H. 9b) murâd, kevn-i câmi' idi. Zîrâ ondan mukaddem melâ'ike halk olunmuş idi ki, yalnız cemâl üzerinedir ve şeyâtın halk olmuşdu ki, yalnız celâl üzerinedir. Pes, Âdem bu celâl ve cemâlin mecmûuyla zâhir oldu ki ona kemâl derler. Sen de eğer Âdem oğlu isen, pederin yoluna sâlik olup serrâ vü darrâda hamde (T. 21b) mukayyed ol ve senin dahi zürriyetinden eşkiyâ gelir ise, çâre nedir ki pederine dahi vâki' oldu ve bu hâl Kıyâmete dek böyle lûtf ve kahr arasında devr eder.

[Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin rüyası]

Hikâye olundu ki, Acem'de Şeyh Safiyüddîn-i Erdebîlî var idi -ki kibâr-ı evliyâdan idi- bir gece gördü ki, derûnında kelb yavruları av'av ederler. Bu cihetden ağlayıp mahzûn oldu. Zîrâ bildi ki, silsilesinden kilâb hükmünde kimseler zuhûr etse gerekdir. Sonra oğlu Cüneyd zuhûr edip kırk sene sultân olayım deyü sa'y-i cesîm ve ictihâd-ı azîm etdi, müyesser olmadı. Ve lâkin başında çok mürîdi ve

¹⁵⁷ "(...) İki elimle yarattığıma (...)" (*Kur'ân*, Sâd, 38/75).

hengâmesi var idi. Sonra onun oğlu Şâh Abbâs zuhûr edip ile'l-ân şâhân-ı Îrân ve ravâfız-ı bed-kârân onlardan teselsül buldu.¹⁵⁸ İşte dünyâ için ictihâd etmenin gâyeti budur ki, gâyet mezmûmdur...

Bâdezâ mâlûm ola ki, sultân yüzünden olan maslahat, zıddına gâlibdir. Egerçi avâm-ı nâs bu makûle esrâra dest-res olmamış ve (T. 22a) hırmen-i mârifet-den garâre-i idrâkine bir dâne almamışdır. Bu sebebden pâdişâha zebân-dırâzlık eylerler ve ağızlarına geleni söylerler ve bu makûleleri redd için hadîs-i şerîfde gelir ki: ¹⁵⁹ *لا تسبوا السلطان فانه في الله في ارضه* Fey', sâye mânâsındadır. Gûyâ sultâna sebb etmek, küfrân-ı nîmet olmaktır. Zîrâ bir kimse bir dıraht-ı müntehânın tahtında müsterîh olduktan sonra ol dırahtın dalın ve budağın kesmek câiz değildir. Bu ecdendir ki yolun kenârlarında ebnâ-i sebîl için müntefa' bih olan eşcârları kat' etmek, menhîdir ve sâir intifâ olunan nesnelerin muhterem olduğu dahi ona kıyâs oluna. Husûsâ ki, ehl-i hüner ve erbâb-ı mârifet olup halk onun hüner ve mârifetinden fâidemend olalar... Pes, ne vech ile o makûle zât-ı 'âlî-kadrin memâtı taleb olunur?! Ve pâdişâh-ı âlem-penâh ise, vücûdu avâm ve havâssa lâzımdır. Pes,¹⁶⁰ nice hakkında güft ü gû olunup vücûdunun zevâli (T. 22b) taleb olunur?! Feemmâ sultânın bu makûle mânâdan âyîne-i kalbine gubâr gelmeye. Zîrâ Allâh Teâlâ ve Resûlullâh aleyhi's-selâm¹⁶¹ dahi zebân-ı âdâdan sâlim olmadılar. Nitekim hadîs-i kudside gelir ki, "İbn Âdem beni tekzîb etdi ki, imâteden sonra ihyâya kudretimi inkâr eyledi ve ibn Âdem bana şetm etdi ki, Allâh Teâlâ kendi için veled ittihâz etmişdir." Ve bu ikisi (H. 10a) dahi ona lâ'ik ve bu sözleri söylemek ona münâsib değil idi. Feemmâ cehl-i azîminden tekzîb ve şetm eyledi. Pes, sebb-i sultân eden kimse, mübâyaa-i sultândan hâricdir ve âhir meyte-i Câhiliyye ile makbûz olur.

[Sultanın ve şeyhin eşleri]

Ve demişlerdir ki, sultân-ı İslâmın kendileri peygamber menzilesinde ve harem-i hümayûnları dahi ezvâc-ı mutahhara pâyesindedir. Pes, Ehl-i Beyt-i Nübüvvet¹⁶² ve hânedân-ı Risâlet, ârâyiş-i dünyâ kabûl etmedikleri gibi, harem-i pâdişâhî dahi kabûl etmemek gerektir.¹⁶³ Zîrâ bunlar zînet-i dünyâ kabûl etmiş olsalar, sâ'ir zenân onları sened edinip zühd ü takvâ bâbı bi'l-küllîye¹⁶⁴ mesdûd olmak lâzım (T. 23a) gelir. Bu cihetdendir ki muktedâ bih olanlara ziyâde perhîzkârlık lâzım geldi. Tâ ki gayrılar onlara rağbetle iktidâ edeler ve meyl-i dünyâda itizâr etmeyeler. Pes, havâss olanlar, zîb ü zînet ve ayş ü işreti âhirete te'hîr etmişlerdir. Onun-çin her nesnede tekellüfden berîlerdir. Gel imdi ey birâder, bizler dahi esrâr-dân olanlara iktidâ edelim, tâ ki menâzil-i kabûle erelim...

¹⁵⁸ Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin hayatı ve şahsiyeti hk. bilgi için bk. Reşat Öngören, "Safiyüddîn-i Erdebîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, C. 35, s. 476-478.

¹⁵⁹ "Sultana sövmeyiniz. Çünkü o yeryüzünde Allah'ın gölgesidir." (Kuzâ'î, *Müsnedü's-Şîbâb*, II, 79, nr. 922; Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, VI, 5, nr. 14586).

¹⁶⁰ Pes H'de yok.

¹⁶¹ aleyhi's-selâm H'de yok.

¹⁶² Ehl-i Beyt-i Nübüvvet T: dârü'n- nübüvvet H.

¹⁶³ gerektir T: lâzımdır H.

¹⁶⁴ bi'l-küllîye H de yok.

Ve sultân ebû'l-âlem olduğu gibi, şeyh dahi ebû's-sellâkdir. Bu cihetden ha-remlerine taarruz olunmaz ve nikâhları mertebe-i takvâda dürüst olmaz. Yâni bir pâdişâh-ı vâsıl ve şeyh-i kâmil dünyâdan intikâl eylese, reâyâ ve müridân onların hâtonlarını almak, tarikatda câiz olmaz. Feemmâ kızları böyle değildir ve sultânın seccâdesine basmak, şeyhin seccâdesine vaz'-ı kadem gibidir ki makâm-ı tâzîme muhâlifdir. Zîrâ pâdişâh¹⁶⁵ ve şeyh, vahdet-i vücûd sûretinde olmağla bâzı umûrda iştirâk kabûl etmezler. Binâ'en alâ hâzâ sultân-ı âzama lâzım ve vâcibdir ki, nâmûs-ı dîn¹⁶⁶ ve devlet ve pâye-i saltanatı (T. 23b) vikâye buyurup mahall-i töhmetlerden ihtirâz eyleye. Tâ ki reâyânın kalbleri kendilerinden nefret ve îrâz edip ihtilâl-i âleme sebep olmaya.

[Sultandan bir şey istemek]

Ve demişlerdir ki, insan bir nesneye muhtâc olduğda, onu kendi gibi muhtâcdan talep etmenin bir mânâsı yoktur. Zîrâ ol muhtâcın taayyünü ism-i cüz'î ile kâ'imdir. Pes, onu sultân veyâ sultân hükmünde olan vüzerâ ve vükelâ ve ağniyâdan talep etmelidir ki, onların taayyünleri ism-i küllîye müsteniddir. Ve lâkin talep ettiğin zamân mazhariyetine nazar eyle. Zîrâ mazâhir zuhûrda müstakil değildir, belki esmâ'-i Hak'la zâhirdir ve hadîs-i şerîfde gelir ki: ¹⁶⁷ كاد الفقر يكون كفر Yâni bi'l-küllîye arz-ı ihtiyâc etmek küfrdür. Zîrâ is'âf-ı merâm eden, fi'l-hakîka halk değildir, belki Hak'dır ki halk onun esmâsıyla kâ'imdir ve hadîs-i mezkûrda inde'l-kavm bir mânâ dahi vardır ki, sâlikin taayyünâtı fenâ bulup fakr-ı zâtîsi zuhûr etdikde, vücûd-ı hakîkî nûriyle vücûd-ı mecâzî (T. 24a) zulmeti mestûr olur (H. 10b) ve bu makâmda Ebû Yezîd-i Bistâmî kuddise sirruhudan menkûldur: "Otuz yıldır ki ben Hak'la mükâleme ederim, halk ise beni kendileri ile söyleşir sanır..."

[Hakîkî sufi ve sahte mutasavvıflar]

Ve bu mânâya dâ'irdir ki, ¹⁶⁸ اذا تم الفقر فهو الله Yâni fikr-i zâtî kemâle erdikde, sırr-ı Allâhu ekber zuhûr eder ki herkesin vech-i hâsdan Hak'la irtibâtıdır. Zîrâ bu irtibât var... Feemmâ mahcûba ne demelidir? Ve mânâ-yı mezkûra "ittisâl" dahi derler. Egerçi fi'l-hakîka ittisâl yoktur; zîrâ mânâ-yı ittisâl, isneyniyet iktizâ eder... O âlemden ise vahdetden gayrı yoktur. Ey ârif, bir hoş fikr eyle ki ilhâda düşmeye-sin... Zîrâ bu makûle mârifetler mezâlik-ı akdâmdandır ve böyle mevâzî'de sırât-ı müstakîm üzerine sâlik olan ekall-i kalıldır ve bu ezminenin ekser-i mutasavvifesi deâvî-i arızaya düşüp şatahât söylerler ve mezâbil-i nüfûs-ı emmâre ve tabâyî'-i habîsede cây-gîr iken kendilerini Firdevs-i a'lâda sanırlar (T. 24b) ve ehl-i tıbâ'-ı mükeddereler dahi bunların şûr-âbından şerbetlenüp "Hele tasavvufa kandık" deyü zu'm ederler!.. Heyhât! ¹⁶⁹ اين الثريا من يد المتناول Bu sebebdendir ki, dil-harâb olmuş ve

¹⁶⁵ pâdişâh T.: sultân H.

¹⁶⁶ dîn H'de yok.

¹⁶⁷ "Fakirlik neredeyse küfür olacaktı..." (Beyhakî, Şu'abü'l-îmân, V, 267, nr. 6612; Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-Enlîyâ*, III, 109; Kuzâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 342, nr. 586. Bu rivayet hk. bilgi için bk. İsmâîl bin Muhammed el-Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 141, nr. 1919).

¹⁶⁸ "Fakr tamam olduğunda, o Allah'tır..."

hâli üzerine şöyle¹⁶⁹ kalmıştır. Zîrâ “ben harâbım” der yok ve ‘imâret dâvâsın eder çokdur...

[Seyyidlere Hâşimî denmesi ve onların yeşil sarık sarınması]

Ve mâlûm ola ki, sâdât-ı kirâma “Hâşimî” dedikleri, Resûlu’llâh salla’llâhu Te’âlâ aleyhi ve sellemin cedd-i sânileri Hâşim’e nisbetledir ve Hazret-i Alî’ye tekrîm edip “kerrema’llâhu vechehü” dedikleri, ebeveyn cihetinden Hâşimî olmağadır. Zîrâ pederleri Ebû Tâlib ve vâlideleri Fâtma-i Esediyyedir ki ikisi Hâşim’e müntehîdir. Ve demişlerdir ki sâdât-ı kirâm Zeyne’l-âbidîn bin el-Hüseyn bin Alî radiya’llâhu Teâlâ anhuden müteselsil olmuşlardır. Zîrâ Kerbelâ vâkiasında İmâm Hüseyn ve sâir akrabaları şerbet-i şehâdeti nûş ettiklerinde, Zeyne’l-âbidîn radiya’llâhu Teâlâ anhuden henüz razî’ olmağla keff-i cevri ondan keff eyleyip (T. 25a) bâzı nisâ ve hânedân ile Dımışku’s-Şâm’a getirmişler idi. Bâdehu zürriyet-i Zeyniyye nemâ bulup gittikçe mütekessir oldılar. Ve lâkin Çerâkise zamânına gelince yeşil amâme ile imtiyâz yok idi, belki gayr vechle mümtâzlar idi. Sonra destâr-ı sâdât yeşil renge tahvîl olundu ve nice zamân siyâdetleri vâlideden¹⁷⁰ olanlar, serlerinde alâmet taşırlar ve bütün alâmet getirmezler idi. Sonra bütün yek-pâre yeşil sarındılar ve ilâ-hâza’l-ân müstemirr oldu. Zîrâ ana tarafından olanların siyâdetlerinde dahi şübhe yokdur ve illâ Hüseyn radiya’llâhu Teâlâ anhuden zürriyet-i Resûl’dan olmamak lâzım gelir. Zîrâ intisâbları vâlideleri Fâtma radiya’llâhu Teâlâ anha tavassutiyledir ve hak budur ki bu makûle maddelerde emrin vuzûhu (H. 11a) var iken iştibâh etmek, za’f-ı akldandır ve belki ihtilâf vâki’ olmak, bâzı firak-ı dâlle inâdlarına mebnîdir. Hazelehümü’llâhi Teâlâ!

[Zahirî ve batnî seyidlik]

Bâdezâ Hâşimî birkaç vechledir: Evvelkisi sûret ve mânâ (T. 25b) Hâşimîdir ki zâhirden nesebi muhkem ve bâtında takvâ ile muallemeldir. Pes, böyle olanın hâli, *nûrun alâ nûr*dur ki, tarefyenden şeref bulmuşdur ve bu makûle ile musâheret ve musâhabet etmekte mezîd fâide vardır ve ikincisi neseb-i tiynî cihetinden ki zâhirden siyâdeti mukarrerendir ve lâkin bâtında nefsi gayr-ı mutahharadır ve bunlar *ve âlibi’t-tayyibîne’t-tâhirinde* dâhil değillerdir. Zîrâ rics-i mâsiyet ile muttasıf ve hevâ-yı nefis ile mütelevvis olan kimse, tasliyede duhûle sezâ olmaz. Onun-çün evliyâ-i kirâm hakkında “kaddesallâhü esrârühüm” derler ki tâzîme dâirdir ve illâ onların ervâhları bundan mukaddem mukaddesedir. Pes mukaddes olmayan kimseye takdîs etmek olmadığı gibi, ehl-i rics olanı dahi tatyîb ve tathîr etmek olmaz. Zîrâ tâzîme mahall değildir. Pes, bundan fehm olundu ki, mâsiyet insânı muhakkar eyler şerîf ise de, tâat âdemi muazzez eyler zelîl ise de... Nitekim demişler:

Gel imdi mâsiyetden kaç şarâb-ı zühd ü (T. 26a) tâat iç

İbâdet-veş bulunmaz bâis-i izzet cihânda hiç

[Manevî seyidlik ne demektir?]

¹⁶⁹ şöyle T’de yok.

¹⁷⁰ vâlideden T: mâderden H.

Ve üçüncüsü siyâdet-i mâneviyyedir ki, zâhirde Âl-i Resûlden değil ve lâkin bâtında takvâ ile nesîbdir. Bu ecden hadîs-i Nebevîde gelir ki: “Benim âl'im, zâhirde takvâ-yı şerîât ve bâtında takvâ-yı hakîkatle muttasıf olandır.” Ve bu mânâdandır ki ¹⁷¹ سلمان منا اهل البيت

vârid oldu. Maa hâzâ Selmân radiya'llâhu Teâlâ anh Ehl-i Beytten olmadığından mâadâ, Arabdan bile değildir ki, Fârisiyyü'l-asldır. Feemmâ tathîr-i kalb ve izâle-i rics ile Âl-i Resûl ve ehl-i nübüvete mülhak olmuştur. Vây onlara ki bârî mânen olsun Ehl-i Beyte iltihâkda sa'y ü ictihâd etmeyeler ve Âl-i Resûl-i hakîkî gitdiği râh-ı râsta gitmeyeler ve pend-i pîrânı dahi duymayalar!..

[Seyyidlere saygı]

Ve demişlerdir ki, sâdât-ı kirâma tâzîm etmek, Cenâb-ı Nebevîye tâzîme râcî'dir. Zîrâ Âl-i Resûlde vech-i hâss iki cihetdendir ki, biri dîn ve diğeri tıyndır ve bâzı ulemâ demişlerdir ki tıyn-i Nebevî cennetdendir ki tıyn-i Âdem ile tahmîr olunmuştur ve hâssası Resûlu'llâh (T. 26b) salla'llâhu Teâlâ aleyhi ve selleme sârî olmuştur ve bu mânâyâ ¹⁷² ثلاث من دنياكم حبب الى من دنياكم hadîs-i şerîfnde fi'l-cümleten işâret vardır. Zîrâ dünyâ muhâtablara izâfet olunmuştur. Gûyâ Cenâb-ı Risâlet-penâh hazretlerinin hakikatları dünyâdan olmadığı gibi, sûretleri dahi dünyâdan değildir. (H. 11b) Nitekim hadîsde gelir ki, ¹⁷³ ينام عيناى ولا ينام عينا قلبى Yâni basîretleri hâbdan mahfûz olmak, tıyn-i saâdetleri türâb-ı cennetden me'hûz olduklarına delâlet eder. Zîrâ anâsır-ı dünyâ, mûris-i hâb ve mûcib-i hicâbdır. Velhâsıl madde-i beşeriyyeleri hâk olmak, kemâllerine dâir bir mânâdır. Zîrâ tecelliyât-ı İlahiyyeyi istimsâk etmek, mütecessid ile olur.

[Hayırlarıyla anılan üç kişi]

Ve bâzı mahalde¹⁷⁴ müsbet olduğu üzere serây-ı sipenc-i dünyâda cevzâver-i kemer-bend-i hizmet olanlardan üç kimse sa'yinde meşkûr ve elsine-i hakâ'ik-şinâsda cân ü dilden mezkûrdur. Zîrâ hizmetleri şeref-i zâtî ve izâfiye mukârin ü mashûb ve (T. 27a) nemâ-i hayırları kasabü's-sükker gibi enbûb-feenbûbdur. **Evvelkisi**, Mîhrümâh Sultân'dır ki, bezâbez-i Mekke'yi Arafât'dan icrâya ve ol feyz ile huccâc ve gayırları ihyâya mülûk-i Mısır ve hulefâ-i Bağdâd çok mâl sarf etmişler ve hazâin dökmüşler idi. Ve lâkin tarîkı sengistân ve hırâşî hırâş-ı cân olmağla o gevher-i maksûda bir tâlib vusûl bulmamış idi ve ol gencine-i pür-feyyâza ifâza-i mâl ile nâil olmamış idi. Bi'l-âhire Sultân Süleymân aleyhi rahmeti'r-Rahmân ol hizmet-i kerîmeyi, kerîme-i muhteremeleri Mîhrümâh Sultân'a tefvîz etdikde, onlar dahi sîmâsı safrâ-i fâkî' ve çehresi bedr gibi lâmî' olan zer-i bisyârı maddûru meretebe bezl edip katarât-ı âb gözyaşî kadar görünmez iken, birikeler

¹⁷¹ “Selmân, bizden, Ehl-i Beyt'tendir.” (İbn Sa'd, IV, 83).

¹⁷² “Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi...” (Nesâî, “Aşretü'n-Nisâ”, 1 (VII, 61); Ahmed b. Hanbel, III, 128, nr. 12315).

¹⁷³ “Benim gözlerim uyur, kalbim uyumaz.” (Buhârî, “Menâkıb”, 21; Müslim, “Salâtü'l-müsafirîn”, 125; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 80; Tirmizî, “Fiten”, 63).

¹⁷⁴ bâzı mahalde T: tevârihde H.

başında maksemlere seyl gibi su yürüdü ve bu hizmet-i celîle, Harem-i İlâhîye hizmet olduğundan ziyâde kabûle yetmiştir.¹⁷⁵ Zîrâ eğer ol makâm-ı mübârekde âb, zamân-ı evveldeki gibi az ve teng-lüle (T. 27b) olsa, huccâcın ağızları kuruyup kalmağla Harem-i saâdete gülbâng-ı “lebbeyk!” ile giremezler idi. Husûsâ ki arz-ı Arab’ın harâreti murgu biryân gibi çevirir ve hevâ-yı Şâm huccâcî nâkalar üzerinde bâd-ı sarsar gibi sarsıdup savurur. Bu cihetden ¹⁷⁶ *وجعلنا من الماء كل شيء حي* vefkınca cemî’-i aktâr-ı arzda, husûsâ öyle bilâd-ı vâsiu’t-tûl ve’l-arzda ne kadar muhtâcun ileyh olup sebep-i hayât olduğu mâlûm ve oralarda mukâsât-ı şedâid-i ataş edenlerin ahvâlinden müdreğ ve mefhûmdur. Lâsiyemmâ ki âb-ı sûrî nazîr-i feyz-i mânevî olduğu şeref ona besdir. Pes, hayât-ı sûriyyenin bekâsı ne vech ile mâye-i mâya menût ise, hayât-ı mâneviyyenin imtidâdî dahi halka-i feyze merbûtdur.

Ve **ikincisi**, Harem-i Nebevîye hizmet eden Eşref Kayıtbay’dır ki, ol bülbül-i dâstân-serây-ı hakâikî bâd-ı gezendin yâd eli değmesin deyi berây-ı hıfz, demir kafes içine almış ve ol tûtî-i hoş-gûy-ı dekâ’ikî çenber-i âhenin ile muhât kılup Ravza-i Hadrâyı hıfz-ı çemen-(H. 12a) ârâya salmışdır¹⁷⁷ ve bu kafes (T. 28a) şol kafesdir ki ilâ yevmi’l-Kıyâm inkisârden masûn ve dîde-bânî-i hurrâs-ı hadîdetü’l-enzâra makrûndur. Eğerçi nefh-i İsrâfîl ile binâ-i âleme inhidâm ve esâs-ı kâ’inâta inhirâf ve erkân-ı kubbe-i icâda tezelsül târî olduğu vaktde ve arâzî ve bukâ’¹⁷⁸ *قاعا صمصفا* sırtıyla kâ’im oldukları zamânda ol tâk-ı mukarnes nûr-ı cebîn-i namâz-güzâr gibi fermân-ı Hâlîka imtisâlen vech-i arza secde ede ve hubûb-ı avâsıf-ı fenâ ile âsâr ve tale mutlakâ muzmahil olup gide. Binâ berîn neş’e-i uhrâda Cibrîl-i Emîn ve eşrâf-ı melâ’ike hulel-i fâhire-i cinân ve Burâk-ı berk-seyr ve tîz-inân ile ikbâl-i Ravza-i münevvere ve teveccüh-i türbe-i muattara kıldıklarında, o melek-meşrebin merkad-i münîfi nerede olduğun bilmeyip ve etrâf-ı âleme nazar-endâz olup kabr-i münîf ve makarr-ı latîflerin teşhîs kılmadıklarında hayret-efzûn olıcak, görseler ki bir berk-ı hâtîf-i şâşaa-pâş taraf-ı tayyibe-i Taybe’den görünüp “dîdeler rûşen!” deyü çeşmelerin çeşme-i hûr etdi ve zulmet-i tahayyür miyâneden mürtefi’ olup gitdi.

Der-akab ol bârgâh-ı iclâle (T. 28b) rûymâle geleler ve tuhaf-ı¹⁷⁹ cinâniyeyi hâk-i pâ-yı âlîlerine arz kılarlar. Ol melce-i ümmet aleyhi ekmeli’t-tahiyye¹⁸⁰ ¹⁸¹ cânib-i tuhfeye çendân iltifât buyurmayıp derhâl hâl-i ümmetden suâl eyleye.

[Sultan Abdülmecîd ve Abdülazîz’in Mescid-i Nebevî’yi yeniden yaptırmaları]

¹⁷⁵ Mîhrûmah Sultan’ın bu hayrî hk. bilgi için bk. Nev’î-zâde Atâ’î, *Zeyli Şakâ’ik li Atâ’î*, İstanbul 1268/1852, s. 224.

¹⁷⁶ “(...) Her canlı şeyi sudan yarattık.” (*Kur’an*, Enbiyâ, 21/30)

¹⁷⁷ Memlük sultanı Eşref Kayıtbay’ın (826-901/1423- 1496) hayatı ve hayır eserleri hk. bilgi için bk. İsmail Yiğit, “Kayıtbay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 25, s. 80-81.

¹⁷⁸ “Böylece yerlerini dümdüz, bomboş bırakacaktır.” (*Kur’an*, Tâ-hâ, 20/106).

¹⁷⁹ tuhaf-ı T: tuhfe-i H.

¹⁸⁰ aleyhi ekmeli’t-tahiyye T: sallallâhü Teâlâ aleyhi ve sellem H.

¹⁸¹ “Hayır duanın en mükemmeli onun üzerine olsun!”

Ve bu fakîrin Medîne-i Münevvere’de mücâvereti hengâmında Firdevs-âşiyân¹⁸² Sultân Abdülmecîd Hân aleyhi’l-gufrân¹⁸³ hazretleri Mescid-i Nebevî’nin ebniye-i ‘âliyesine vehn ârız olduğu sem’ine vâsıl oldukda, fı’l-hâl bi’l-küllîye yeneden binâ olunmasına emr ü irâde buyurup sinîn-i adîde sarf-ı himmet eylediyse de enfâs-ı mâdûdesi tamâm olup¹⁸⁴ emr-i Hudâ’ya imtisâl birle irtihâl-i dâr-ı bekâ eylediğinden¹⁸⁵ itmâmına dest-res olmadı. Bâdehu rûh-ı ehl-i îmân Sultân Abdülazîz Han hazretleri zîver-i serîr-i¹⁸⁶ hilâfet oldukda, onlar dahi bezl-i makderet edip¹⁸⁷ el-hamdü lillâh itmâmına muvaffak olup ehl-i İslâmı bu yüzden dahi¹⁸⁸ mesrûr ü bekâm eyledi.¹⁸⁹ Bu hizmet dahi dergâh-ı risâlet-penâh-ı Mustafaviye hizmet olduğundan, inşâ’allâhu Teâlâ ziyâde kabûl-i bârgâh-ı İzzet olmuşdur. Hemân Cenâb-ı Vehhâb ol âfitâb-ı âlem-tâb-ı devlet-i kâhire

[H’de derkenâr]

Cemâlin pertevi çeşme ziyâdır yâ Resûla’llâh
Kemân ebrûların kavs-i hüdâdır yâ Resûla’llâh

Makâm-ı kâbe kavseyne işâret eyledi çeşmin
Siyâh kirpiklerin tîr-ı bekâdır yâ Resûla’llâh

O zülfün nev-bahâr içre açılmış tâze sünbüldür
Benefşe hatların derde devâdır yâ Resûla’llâh

Ruhun bir âfitâb-ı âlem-ârâdır gören gördü
O¹⁹⁰ hâlin nokta-i çeşm-i enbiyâdır yâ Resûla’llâh

Lebin bir la’l-i ahmerdir ki her dem reşk eder güller
Dehânın gonce-i hikmet-güşâdır yâ Resûla’llâh

Vücûd-ı tâbnâkin mefhar-ı ebnâ’-i Âdem’dir
Ki zâtın zîver-i arz u semâdır yâ Resûla’llâh

Melekler hem felekler âşık-ı bezm-i¹⁹¹ visâлиндir
Çü rûyun mazhar-ı hüsn-i rızâdır yâ Resûla’llâh

Ne mümkün eyleye vasfın senin bu Şükri-i nâ-çiz
Serâpâ cevherin nûr-ı Hudâ’dır yâ Resûla’llâh

¹⁸² Firdevs-âşiyân T’de yok.

¹⁸³ aleyhi’l-gufrân H’de yok. (Aleyhi’l-gufrân: Günahlarının bağışlanması duası onun üzerine olsun!)

¹⁸⁴ olup T: olmağla H.

¹⁸⁵ irtihâl-i dâr-ı bekâ eylediğinden H’de yok.

¹⁸⁶ serîr-i T: taht-ı H

¹⁸⁷ makderet edip T: makdûr buyurup H.

¹⁸⁸ bu yüzden dahi T’de yok.

¹⁸⁹ eyledi T: oldılar H.

¹⁹⁰ O T: Bu H.

¹⁹¹ bezm-i H: bâğ-ı T.

(T. 29a)

ve mâh-ı cihân-efrûz-ı saltanat-ı bâhire nûr-ı bâsıra-i şehriyârî gurre-i nâsiye-i tâcdârî hazretlerini serîr-i saltanat ve tahtgâh-ı hilâfette ilâ Kıyâmî's-sâat ve sâati'l-kıyâm pâyende vü müstedâm ve zill-i zalîl-i re'fet ü merhamet ve sâye-i bülend-¹⁹² pâye-i âtîfet ve şefkatlerini fark-ı fûruk-ı kâffe-i enâm üzere memdûd ve ber-devâm eyleye, âmîn.

Ve üçüncüsü Sultân Selîm-i Evveldir ki, Dimaşku's-Şâmda Sâlihiyede âsûde olan hazret-i (H. 12b) hatmü'l-evliyâ Şeyh Muhyiddîn-i Arabî kuddise sirruhunun makâm-ı şerîfini ihyâ eyleyip üzerine türbe ve yanına câmi-i şerîf ve imâret binâ eylemişdir ve merkad-i şeyh hâlâ ve ilâ yevmi'l-Kıyâm ziyâretgâh-ı enâmdır. Ve Şeyh-i Ekber-i külliye hizmet, gayriye olan hizmet gibi değildir. Zîrâ hatmü'l-evliyâ, hatmü'l-enbiyânın mazhar-ı tâmmıdır.

[Nihayetsiz nimetlere hamd ve sena nasıl olur?]

Mes'ele: Hamd -ki Allâh Teâlâyı kemâl ile vasfıdır; zîrâ in'âmı yâ zâhirdir ki erbâb-ı zâhir katında mergûbdur veyâ bâtındır ki ashâb-ı bâtın indinde memdûhdur- ikisi dahi esmâ-i İlâhiyyeye nâzırdır ki kemâlât-ı İlâhiyyedir. Ve lâkin sıfât-ı (T. 29b) Hak mebd-e ef'âl olmağla gâh olur ki sıfâta ve gâh olur ki ef'âle hamd olunur. Ve sıfâta hamd, fı'l-hakîka ef'âle râcî'dir ve zâta hamd dahi böyledir. Meselâ inde'l-vuzû' *على تعريف دين الاسلام وتوفيقه* derler. Maksûd demektir ki târif ve tevfiq, niam-ı İlâhiyye bâbındandır. Pes, hamd etmek, nîmet üzerine vâki' olur ve ifzâl ü in'âm-ı İlâhî gayr-ı mahsûrdur. Nitekim *Kur'ân*'da gelir ki,¹⁹³ *وان تعدوا نعمة الله لا تحصوها*

Suâl olunursa ki, niam-ı İlâhiyye gayr-ı mahsûre olunca, mukâbelede olan hamd ü senâ dahi bî-nihâye olur. Bu ise maktûr-ı abd değildir. Maa hâzâ fî nefsi'l-emr hakk-ı senâya dahi imkân yokdur. Nitekim ekmele-i halk buyurmuşlardır ki:¹⁹⁴ *لا احصى ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك* Zîrâ mümkün-i hâdis, vâcib-i kadîmin senâsından âcizdir...

Cevâb budur ki, Allâh Teâlâ'ya senâ etmek, Hakk'ın hasebiyle değildir, belki abdin hasebiyledir. Pes, abd kendi hasebiyle uhde-i şükrden gelir, eğer kâmil ise... Zîrâ nâkısın kendi zâtında noksânı, sıfâtının noksânını (T. 30a) müstelzimidir. Onun-çün uhde-i şükrden gelemez ve bunun nazîri mârifetdir. Nitekim derler¹⁹⁵ *ما عرفناك حق معرفتك يا معروف* Yâni seni kendi hasebin ve merteben mikdârı bilmedik ve lâkin kendi hasebimiz ve mertebemiz mikdârı bildik. Zîrâ Hakkı kendi künhü mertebesinde yine Hak bilir. Abdin ona mârifeti, tecellîsi mikdârıdır. Mahallin zıykı ise, tecellînin vûs'atını iktizâ etmez, belki zıykını iktizâ eder. Allâh Teâlâ ise vâsi' ve

¹⁹² bülend de yok.

¹⁹³ "Allah'ın nimetini sayacak olsanız, sayamazsınız." (*Kur'ân*, İbrâhim, 14/ 34; Nahl, 16/718).

¹⁹⁴ "Ben seni övemem, sen kendini övdüğün gibisin." (*Müslim*, "Salât", nr. 42 (I, 352); *Ebü Dâvûd*, "Salât", 152 (I, 295); *Tirmizî*, "De'vât", 76 (I, 413); *Nesâî*, "Tahâret", 120 (I, 102).

¹⁹⁵ "Ey bilinmiş olan (Allahım), biz seni hakkıyla bilmedik..."

abd dayıktır. Pes vâsi' dayıka sığmaz. Meğer ki kendi hasebiyle sığa. ¹⁹⁶ ما وسعنى
و لكن وسعنى قلب عبيد ارضى ولا سماى mazmûnu dahi ona mahmûldür. Zîrâ ne ih-
timâldir ki Hak Teâlâ'nın sırr-ı azîmi, künhü mertebesinde kalb-i sagîr ve hakîre
güncâyış bula?!

Ve ona bî-nihâye hamd etmenin mânâsı, “bî-nihâye hamde müstahakdır”
demekdir. Egerçi hamd dahi nefsü'l-emrde gayr-ı mütenâhîdir... Zîrâ cennetde dahi
bâkîdir. Nitekim ehl-i behîş hakkında gelir ki,

¹⁹⁷ ربح العالمين 197 Çünkü hamd, izhâr-ı (H. 13a) kemâldir. Kahr
dahî kemâlât-ı (T. 30b) İlâhiyyeden olmağla onun üzerine dahi hamd olunur...
Nitekim derler ki:

¹⁹⁸ الحمد لله على كل حال سوى الكفر والضلال 198 ve lâkin şükr olunmaz. Zîrâ şükr,
nîmet-i sırfede olur. Nitekim ¹⁹⁹ لا زينكم لا شكرتم onu iş'âr ider. Pes, eğer kahra dahi
şükr olsa, mezîd-i kahr taleb etmiş olur. Bu ise memnûdır. Zîrâ meşrû' olan, taleb-i
âfiyet ve selâmet ve lutfdür, hilâfı değıldir. Pes, lisân-ı âmmede vakt-i musîbetde “Şükr
olsun yâ Rabbî senden gelene...” dedikleri hatâdır. Bî'l-cümle şükr ancak lutfda olur.
Hamd ise lutfun ve kahrın mecmûunda cârîdir ²⁰⁰ اللهم اجعلنا من الحامدين الشاكرين

[Sabun hakkında bir soru]

Mesele: Eđer²⁰¹ sâbûn dühn-i necisden yapılsa, sâbûnun murdâr olmasına
hükm olunmaz. Zîrâ yağ mütegayyer olup ismiyle ve vasfıyla mütebeddil oldu ve
bundan fehm olundu ki, sükkerin alâ sebîli't-tahkîk kan ile terbiyesi bilinse dahi,
necâsetiyle hükm olunmaz.²⁰² Allâhu a'lem.

[Yol üstünde ve cami içinde alış-veriş]

Mes'ele: Tarîk üzerinde veyâ kenârlarında oturup bey' ve şîrâ etmek
memnûdur, eğer yol dar ise. Zîrâ mürûr edenlere (T. 31a) zahmet verir ve eğer vâsi'
ise lâ be'sdir. Nitekim bâzı beldelerde şâyi'dir. Ve lâkin cevâmî' ve mesâcid harem-
leri tarîk gibi değıldir, belki muhteremdir. Bu cihetden orada oturup bey' ve şîrâ
edenleri zecr ü men' lâzımdır. Zîrâ harem-i câmi', harem-i dildir ki onda umûr-ı
dünyâ olmaz. Yâni harem-i dilde efkâr-ı havâtır olmak lâik olmadığı gibi, câmide
dahî ibâdât-ı şer'îyye ve ezkâr-ı seniyyeden gayrı olmaz. Şol mânâdan ki, her şeyin
sûretinin âsârı, mânâsının esrârından me'hûzdur ve bundan fehm olunur ki, dar

¹⁹⁶ “Yerime, göğüme sığmadım; kulumun kalbine sığdım.” (Hâdis-i kudsi olarak nakledilen bu söz
hk. hadis âlimlerinin görüşleri için bk. İsmâil bin Muhammed el-Aclûni, a.g.e., C. 2, s. 255, nr.
2256).

¹⁹⁷ “Dualarımızın sonu da şudur: Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.” (*Kur'ân*, Yûnus,
10/10'a işaret edilerek okunan dua).

¹⁹⁸ “Küfür ve sapıklıktan başka her hâl için elhamdü li'llâh!”

¹⁹⁹ “Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracığım.” (*Kur'ân*, İbrâhim 14/7).

²⁰⁰ “Allah'ım, bizi hamd ve şükredenlerden eyle!”

²⁰¹ Eğer H: T'de yok.

²⁰² sükkerin 'alâ sebîli't-tahkîk kan ile terbiyesi bilinse dahi necâsetiyle hükm olunmaz. T: sükker dahi
kan ile terbiye olunduğu mâlûm ve mütehakkik olsa bile necâsetle hükm olunmaya H.

yolda ve harem-i câmi'de oturup bey' eden ibtidâ bâb-ı münkeri feth etmişdir ve lâkin müştêri dahi ona şîrâ' ile müsâade etmekle zâlim olmuş olur... Bu cihetdendir ki zulme îânet dahi zulmdür.

Ehl-i dilden budur ancak me'mûl
Hayr ile Şükri kulu yâd edeler
Eyledikce nazar bu tercümeğe
Fâtiha ile anı şâd edeler. *وصلی الله علی سیدنا*

(T. 31b) محمد وعلی آله وصحبه اجعین وسلم وشرف و کرم

زخون مردمکم شد مسود این دفتر

203 کرمنما نظری کن مکو وفیه نظر

Murabba'

Dâğ-ı hasret sanemâ yakdı bu derdli sînemi
Gün-be-gün artmadadır âh ile kalbin elemi
Dem-be-dem akmadadır gözlerimin hûn u nemi
Çâre yok âriyetdir âşîka çarhın sitemi²⁰⁴

(H. 13b)*

Duyunca tal'at-ı şem'in şehim sûzâna ben çıkdım
Der-i devlet-medâra hıdmete merdâne ben çıkdım

Ki geldim âlem-i emre görünce rûy-ı meh-tâbın
Koşup bunca avâlim âlem-i insâna ben çıkdım

Binâ'-i heykelim yıkıp ki kaldırdım o dîvârı
Serây-ı pâdişâha girmeğe dîvâna ben çıkdım

Muhabbet câmını bezm-i ezelde sundu çün sâkı
Can atdım âlem-i halka olup dîvâne ben çıkdım

Henüz bezm-i şuhûda gelmemişdi âlem ü Âdem
Meveddet sâgarın der-dest edip meydâna ben çıkdım

Bugün serasker-i erbâb-ı dil olmak için şâhım
Gül-i ruhsârına bülbül-veş nâlâna ben çıkdım²⁰⁵

²⁰³ “Allah’ın rahmeti, efendimiz Muhammed’in, onun ailesi ve bütün arkadaşlarının üzerine olsun! Cenab-ı Hak onları selâmete eriştirsün, şereflendirsin ve ağırlasın!” Arapça duadaki “ecmâin” kelimesinden sonraki kısım H’de yoktur. T’de bulunan Farsça beytin manası: “Bu defteri (kitabı) göz bebeğimin kanından yazdım. (Yazarken çok emek verdim, zahmet çektim). Ona lütuf nazarıyla bak; (mesele bulunan yerlerde denildiği gibi) ‘Fîhi nazar’ (Ona bir bakmak lâzım...) deme!”

²⁰⁴ Murabba başlıklı bu dört mısra T’de yok.

²⁰⁵ Bu mısradaki vezin aksamaktadır. (“-veş” yerine “gibi” kelimesi kullanılırsa aksaklık giderilmiş olur).

O dem ki sırr-ı dildâra bu Şükrî âşinâ oldu
Der-i cânâna cân bahşetmeğe şükrâne ben çıkdım²⁰⁶

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Nâmık, “Harputlu Yûsuf Şükrî, Nasihat-nâme’si ve Yayımlanmamış Üç Manzûmesi”, *Fırat Üniversitesi Dergisi* (Sosyal Bilimler), Elazığ, 1990, C. 4, S. 1, s. 1-8.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin- YILMAZ, Coşkun, “Siyâsetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C. 37, s. 304-308.
- Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi (el-Okyânüsü’l-basît fî tercemeti’l-Kâmûsi’l-mubît)*, İstanbul, 1268/1852, C. 1.
- Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, Dersââdet 1306/1888-89.
- ALAK, Musa, “Meşihat Müsteşarı Eğinli İbrahim Hakkı Efendi’nin Vaz’ İlmine Dair Risâlesinin Tahkik ve Tahlili”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, 25, s. 29-76.
- ATAY, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, Dergâh yayını, 1983.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn esmâ’ü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, nşr. İbnü-lemin Mahmud Kemal- Avni Aktuç, İstanbul, 1955, C. 2.
- Bağdatlı İsmail Paşa, nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yaltkaya, *İzâhu’l-meknûn fi’z-zeyl ‘alâ Keşfi’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn* İstanbul C. 2, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1945-47.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif’at, *Ablâk Kitaplarımız*, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1325/1909.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif’at, *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverribîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, İzmir: Keleşyan Matbaası 1324/ 1908.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 2, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1915.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Ulemâ’-i Osmâniyye’den Altı Zâtın Tercüme-i Hâli*, İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1321/1904.
- ÇELOĞLU, H. Hüseyin, *Harputlu Yusuf Şükrî Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Felsefi Görüşleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, Elazığ, 2013.
- DİLÂÇAR, A., 900. Yıldönümü Dolayısıyla *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK yayını, 2. bs. Ankara, 1988.

²⁰⁶ H’nin sonunda bulunan bu gazel T’de yoktur.

FAYDA, Mustafa, "Hicaz Kütüphaneleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1969, c. XVII, s. 305-308.

Hüseyin Remzi, *Lûgat-ı Remzî*, I-II, İstanbul 1305/1887-88.

İSTANBULLU, Merve, *Yusuf Şükri Harpûti'nin Silsiletü's-safâ li-Muhammed*

Mustafâ Adlı Eserinin Transkripsiyonla Yazımı, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bitirme tezi, 2013.

KAHRAMAN, Abdullah, "Tâvûs b. Keysân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011.

KAPLAN, Mahmut, "Manzum Nasihatnamelerde Yer Alan Konular",

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ocak 2001, Sayı 9, s. 133-185.

KAPLAN, Mahmut, "Türk Edebiyatında Manzum Nasihatnameler", *Türkler*, Yeni Türkiye yayını, 2002, C. 11, s. 791-799.

KARADENİZ, H. Basri, "Osmanlı- Hacı Bektaş Veli İlişkisi Veya 'Ak Börk' Meselesi", *Akademik Bakış*, Ocak 2006, Sayı 8, s. 1-9.

KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1961, C. 2.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut 1414/1993, C. 4.

Kemal, XV. Yüzyıl Tarihçilerinden (2001). *Selâtin-nâme (1299-1490)*, haz. Necdet Öztürk, TTK yayını, Ankara.

LEVEND, Agâh Sırrı, "Siyaset-nameler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* 1962, s. 167-194.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî yâhud Tezkiye-i Meşâbîr-i Osmâniyye*, C. 4, İstanbul: Matbaa-i Âmiri [1315/1898].

MEMİŞ, Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.

MEMİŞOĞLU, Fikret, *Harput Divanı*, Elazığ, 1995.

Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), 1989-1992, C. 2, C. 4.

OLGUNER, Fahrettin, "Eflâtun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 10, s. 469-476.

ÖNGÖREN, Reşat, "Safiyüddin-i Erdebîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, C. 35, s. 476-478.

SAYLAN, İbrahim, *Yusuf Şükri Harpûti ve Eserlerinin Hadis Açısından Değeri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi. Elazığ 2008.

SERKÎS, Yûsuf İlyân, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-Arabîyye ve'l-muarrebe*, Mısır 1346/1928.

SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*, C. 2, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yay 1959.

ŞEKER, Kenan, *Yusuf Şükrü Harputî'nin 'Rumuz'u't-Tevbid' Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans semineri, Elazığ 2006.

Ş. Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, I-II, Dersâdet 1317-1318/1901-1902.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, Dergâh yayını, 1998, C. 8.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Ankara, AKM yayını, 2007, C. 8.

YİĞİT, İsmail, "Kayıtbay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, s. 80-81.

YÜKSEL, Emrullah, "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, C. 6, s. 191-194.